

ΤΟ ΧΑΡΤΟΝΟΜΙΣΜΑ – ΧΡΗΜΑ

ΑΥΤΑΠΑΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

ΚΡΙΤΙΚΟ ΔΟΚΙΜΙΟ

ΥΠΟ Σ. Μ. (ΑΣΙΜΟΥ)

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Κανένα εμπόρευμα δέν ἔφερε ποτέ στήν ἱστορία μιὰ τέτοια σύγχυση, ὡς πρὸς τὶς ιδιότητες καὶ τὶς λειτουργίες του καὶ δέν γέννησε ποτέ τόσες καὶ τέτοιου εἴδους αὐταπάτες, ὅσο τὸ χρῆμα. Ἡ ικανότητά του νὰ ἀνταλλάσσεται, ἀνὰ πᾶσα στιγμή, μὲ ὅλα τὰ ἄλλα ἐμπορεύματα καὶ νὰ ικανοποιεῖ ἔτσι, μὲ τὴν ἀνταλλαγή του αὐτή, ὅλες τὶς ἀνάγκες τοῦ κατόχου του, κατ' ἀντίθεση πρὸς τὰ ἄλλα ἐμπορεύματα πού τὸ καθένα τους δέν ικανοποιεῖ παρὰ μιὰ μόνον ἀνθρώπινη ἀνάγκη, τὸ καταστήσανε παντοδύναμο καὶ τὸ φέρανε στήν πρώτη γραμμὴ, σὰν εμπόρευμα τῶν ἐμπορευμάτων.

Οἱ φυσικὲς ιδιότητες τῶν μετάλλων, ὅπως τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀσημέντιου, ἀπ' ὅπου κατασκευάζεται καὶ χάρις στὶς ὁποῖες ἀναγνωρίστηκε τὸ χρῆμα—ισοδύναμο, πάνω στὸ ὁποῖο μπορούσε τώρα νὰ ἐκφρασθεῖ καὶ νὰ μετρηθεῖ ἡ ἀξία τοῦ κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος, σκεπαστήκανε σιγά-σιγά, μέσα στὶς ἀναπτυσσόμενες πολλαπλὲς λειτουργίες του, κατὰ τρόπο πού νὰ φαίνεται ὅτι τὰ μέταλλα αὐτὰ δέν ἦτανε πιά καὶ τόσο ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ὑπάρξή του. Ἔτσι, ὅταν λέμε σήμερα χρῆμα, δέν ἐννοοῦμε ἀναγκαστικὰ τὸ χρυσὸ καὶ τὸ ἀσήμι, τὸ μεταλλικὸ δηλαδὴ νόμισμα. Ἐννοοῦμε τὸ χαρτί, τὸ χαρτονόμισμα. Εἴτε σταθερὸ εἶναι εἴτε ὄχι, εἴτε ἔχει τὸν χρυσὸ ὡς βάση, εἴτε εἶναι ἀνεξάρτητὸν ἀπὸ αὐτὸν, ὡς ἀκάλυπτο. Τὸ σύστημα νομισματικῆς σταθερότητας πού ὁ περασμένος αἰώνας ἐπέβαλε καὶ στερέωσε ἔχει ὀριστικὰ διασαλευθεῖ μῆτε δὲ καὶ ὁ κανὼνας χρυσοῦ ἰσχύει πιά πουθενά. Ζοῦμε τὸν αἰῶνα τοῦ χάρτινου χρήματος, τοῦ ἀκάλυπτου καὶ πληθωρικοῦ χαρτονομίσματος, τὸν αἰῶνα τοῦ πληθωρισμοῦ. Δυὸ παγκόσμιοι πόλεμοι μὲ τὶς τεράστιες κρατικὲς δαπάνες καὶ τὴν παράλληλῃ ὅσο καὶ νέα ἐξαιρετικὰ ἐνισχ. ἀνακατανομή τῶν ἀποθεμάτων χρυσοῦ πού ἐπιφέρανε, προκαλέσανε μιὰ τέτοια αὐξηση τῆς κυκλοφορίας, ὥστε καταστήσανε τὸ χαρτονόμισμα, ἀπὸ ἐνδειγμα χρυσοῦ ἢ χρυσοῦ νομίσματος πού ἦτανε, στήν ἀρχή, ἓνα ἀκάλυπτο νόμισμα ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, πού ἡ εὐστάθεια καὶ ἡ τύχη του ἀρχίζει νὰ συνδέεται ὁλοένα καὶ πρὸ στενὰ μὲ τὴν

εὐστάθεια τῶν οἰκονομικῶν τοῦ κάθε κράτους πού ὑπονομεύεται συστηματικά καί βαθύτατα ἀπὸ συντριπτικά προγράμματα ἐξοπλισμῶν.

Τὴν κατάσταση πληθωρισμοῦ πού προκάλεσεν ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος, τὰ κράτη τὴν ἀντιμετωπίσανε ἀργότερα μὲ νομισματικές μεταρρυθμίσεις, πού χαρακτηρίζουν τὴν λεγόμενη τότε περίοδο μερικῆς σταθεροποίησης. Θὰ λάβουμε πάντως ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι κατὰ τὸν πόλεμο τοῦ 1914—18 ἡ μάζα τοῦ χαρτονομίσματος πού ἦτανε στὴν κυκλοφορία εἶχεν αὐξηθῇ, στὴν Ἀγγλία μὲν κατὰ 10 περίπου φορές, στὴ Γαλλία κατὰ πεντέμισυ φορές (5,5), στὴ Γερμανία κατὰ 12 σχεδὸν φορές. Στὰ 1920 ἡ ὡρηματικὴ κυκλοφορία στὴν Ἀγγλία ἦτανε 555 ἐκ. χάρτινες στερλίνες, ἀπέναντι σὲ 46 μόνον ἐκ. τοῦ προπολεμικοῦ ἔτους 1913. Στὴ Γερμανία ξέρομε καλά τί ἔγινε μὲ τὸ μάρκο, ὥσπου ἐπιβληθεῖ ἓνα νέο σταθερὸ νόμισμα, στὰ 1924. Ἡ κυκλοφορία χαρτονομίσματος κατὰ τὸ 1923 ἔφθανεν ἐκεῖ τὰ 426 τρίς ἐκ. μάρκα, ἀπέναντι σὲ 2,9 δις τοῦ ἔτους 1913. Στὴ Γαλλία, ἡ ποσότητα χαρτονομίσματος ἔφθανε, στὰ 1926 τὰ 58 δις φράγκα ἀπέναντι σὲ 5,7 μόνο δις τοῦ προπολεμικοῦ ἔτους 1913. Ἀναφορικά πρὸς τὸ ἔτος αὐτὸ 1913, ἡ λίρα ἡ ἀγγλικὴ εἶχε χάσει, στὰ 1920, τὰ δύο τρίτα τῆς ἀξίας της. Καί ἡ συναλλαγματικὴ τῆς ἀξία ἔπεσε στὸ ἓνα τρίτο, ἀναφορικά πρὸς τὴν προπολεμικὴ σχέση λίρας καί χρυσοῦ. Στὴ Γερμανία, ἓνα δολλάριο πού στὰ 1913 ἰσοῦτο πρὸς 4,2 μάρκα, ἔφθασε νὰ ἰσοῦται πρὸς 4.200 δις μάρκα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1923. Ἡ ἀξία τοῦ φράγκου εἶχε πέσει κατὰ τὸ ἓνα τέταρτο.

Τὸ ἔτος 1924 σημειώνει τὴν ἀφετηρίαν πρὸς τὴν μετακίνηση ἀπὸ τὸν πληθωρισμὸν σὲ μιὰ σχετικὴ νομισματικὴ σταθερότητα. Ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση, ἡ Γερμανία καί ἡ Αὐστρία στὰ 1924, ἡ Τσεχοσλοβακία κατὰ τὸ 1925 καί ἡ Ἀγγλία μετὰ, ἡ Ἰταλία, τὸ Βέλγιο, ἡ Πολωνία κατὰ τὸ ἔτος 1927, ἡ Γαλλία, ἡ Ἑλλάδα, ἡ Δανία, ἡ Νορβηγία στὰ 1928, ἀναπροσαρμόζανε καί σταθεροποιούσανε τὰ νομίσματά τους. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὴν Ἀγγλία, ὅπου ἡ νέα νομισματικὴ ἀναπροσαρμογὴ τοῦ 1925 ἦτανε καί ἐπαναφορὰ τῆς χάρτινης λίρας στὴν προπολεμικὴ ἰσοτιμία της πρὸς τὸ χρυσό—τὰ κρατικὰ χαρτονόμισμα εἶχανε ἀντικατασταθεῖ ἐκεῖ, στὰ 1928, ἀπὸ τραπεζογραμμάτια τῆς Τράπεζας τῆς Ἀγγλίας—ἡ νομισματικὴ αὐτὴ σταθεροποίηση συνταυτίστηκε, σ' ὅλες τίς ἄλλες χώρες, μὲ τὴν ὑποτίμηση τοῦ νομίσματος. Ἔτσι, ἡ νέα περιεκτικότητα τοῦ γαλλικοῦ φράγκου σὲ χρυσό, καθωρίστηκε στὸ ἓνα πέμπτο τῆς προπολεμικῆς, ἐνῶ στὴ Γερμανία τὸ πληθωρικὸν χαρτονόμισμα εἶχε σχεδὸν ἀποβάλλει κάθε ἀξία καί οἱ κάτοχοί του ὑποχρεώθηκαν νὰ παραδίδουν ἓνα τρισεκατομμύριο μάρκα ἑναντι σὲ μιὰ νέα σταθερὴ μονάδα μάρκου. Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἂν ἐξαιρέσουμε τὴ χάρτινὴ λίρα καί τὸ χάρτινο φράγκο πού ἀποκαταστήσανε ἀπ' εὐθείας σχέση μὲ τὸν χρυσὸν σὲ ράβδους, σὰν ἐνδείγματα μεταλλικῶν νομισμάτων, τὰ πλεονάζοντα ἀπὸ τὰ ἄλλα ἔθνη νομίσματα στηριχθῆκαν ἐμμεσα στὸ χρυσό, μὲ τὴν ἀναγωγὴν τους πρὸς ἄλλα ξένα σταθερὰ νομί-

σματα, ὅπως τὸ δολλάριο καὶ τὴ λίρα, ἡ καὶ κατὰ ἓναν μικτὸ τρόπο πού ἀποδεχότανε ὡς κάλυμμα νομίσματος καὶ τὸ μέταλλο σὲ ράβδους καὶ τὸ ξένον σταθερὸ συνάλλαγμα.

Κατὰ τὸ 1935—36 σημειώθηκε μεγάλη νομισματικὴ ὑποτίμηση, κατὰ συνέπεια τῆς παγκόσμιας κρίσης τοῦ 1930 καὶ τὰ νομίσματα χάνανε ξανά ἓνα 40 ἕως 50% ἀπὸ τὴν ἀξία τους. Ἡ μετατρεψιμότητά τους σὲ χρυσὸ στὶς ἐπίσημα ἀποδεκτὲς ἀναλογίες, ἔπαυσε οὐσιαστικὰ νὰ ὑφίσταται γιὰ τὰ περισσότερα ἀπ' αὐτά. Ἔτσι, ἡ στερλίνα δὲν ἀνταλλασσότανε πιά μὲ χρυσὸ, ὅπως πρὶν. Τὸ δολλάριο ἔπερτε κατὰ 40,9% ἐν σχέσει πρὸς τὴν προηγούμενη ἀξία του. Τέλος, ἀνάμεσα στὰ ἔτη 1929 καὶ 1939 τὰ νομίσματα 43 χωρῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 7 ἦταν πιστώτριες, χάνανε τὰ 50% τῆς ἀξίας τους, κατὰ μέσον ὄρο. Ὅλο τὸ οἰκοδόμημα τῆς σχετικῆς νομισματικῆς σταθεροποιήσεως εἶχε τώρα ὀλοτελῶς καταρρεῦσει.

Κατὰ τὴ δεύτερη παγκόσμια σύρραξη ὁ πληθωρισμὸς πῆρε διαστάσεις πολὺ μεγαλύτερες. Ἡ ἴδια ἡ διεξαγωγή τοῦ πολέμου, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἀναριθμητὰ ἀνθρώπινα θύματά της καὶ τίς κολοσσιαῖες καταστροφές πού ἐπέφερε, ἀπαιτοῦσε χρηματικὲς δαπάνες ἀλλόγιστες. Σὲ 1200 περίπου δισεκατομμύρια δολλάρια ὑπολογίζονται οἱ δαπάνες αὐτές, ἐνῶ οἱ ἀντίστοιχες τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου δὲν ξεπεράσανε τὰ 200 δις ἐκ. δολλάρια, πού σημαίνει ὅτι ὁ β' παγκόσμιος πόλεμος στοίχισε 6 φορές περισσότερο, ἀπ' ὅτι ὁ πρῶτος.

Στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες, ὅπως καὶ στὴν Ἀγγλία, στὴ Γερμανία, στὴν Ἰταλία, τὴν Ἰαπωνία, οἱ μάζες τοῦ χαρτονομίσματος πού ρίχτηκαν ἀπὸ τὰ κράτη αὐτὰ στὴν κυκλοφορία, φθάνανε, ἀλλοῦ τὸ διπλάσιο, ἀλλοῦ τὸ πενταπλάσιο καὶ ἄλλοῦ τὸ δεκαπλάσιο τῶν δαπανῶν τοῦ προπολεμικοῦ ἔτους 1939. Στὰ τέλη τοῦ 1945, ὅταν ἡ φρικτὴ ἀνθρωποσφαγὴ ἔφθανε στὸ τέρμα της, ἡ ποσότητα τῶν δολλαρίων πού κυκλοφοροῦσαν πλησίαζε τὰ 27 δις ἐκ. ἀπέναντι σὲ 6,4 δις τοῦ ἔτους 1939 ἦταν δηλαδὴ πάνω ἀπὸ τὸ τετραπλάσιο τῆς προπολεμικῆς. Στὴν Ἀγγλία πάλι, ἡ κυκλοφορία χαρτονομίσματος ξεπερνοῦσε σὲ ὄγκο τὸ διπλάσιο τοῦ ἔτους 39 καὶ στὴ Γαλλία, ἀπὸ 142 δις πού βρισκότανε πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, τὴν συναντοῦμε στὰ 628 δις τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1944, πού θὰ εἰπεῖ αὐξημένη κατὰ 4,4 φορές. Στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἰαπωνία ὁ ὄγκος τῆς κυκλοφορίας εἶχε δεκαπενταπλασιασθεῖ καὶ στὴ Γερμανία ξεπερνοῦσε τὸ ἑξαπλάσιο. Στὴν Ἑλλάδα ἡ ἀξία τοῦ νομίσματος κατὰ τὸν πόλεμο καὶ τὴν κατοχὴ ἐκμηδενίστηκε ὀλοτελῶς.

Ἐνῶ ὅμως κατὰ τὴν πρώτη πολεμικὴ περίοδο ὁ πληθωρισμὸς καὶ μικρότερη ἔκταση τοῦ τωρινοῦ εἶχε, ἀλλὰ καὶ χρονικὰ περιορίστηκε μέσα στὰ ἔτη μέχρι καὶ τοῦ 1925, τὸν βλέπουμε τώρα—μὲ τὸν β' παγκόσμιον πόλεμον καὶ μετὰ—νὰ παρουσιάζεται μεγαλύτερος πιὸ ἐκτεταμένος καὶ νὰ παίρνει χρόνια μορφή. Ἡ νομισματικὴ ἀστάθεια εἶναι τώρα πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη τοῦ ἄλλου πολέμου, ἡ δὲ ὑποτίμηση τῆς λίρας καὶ τῶν ἄλλων

νομισμάτων 36 χωρῶν πού ἐγινε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 49 μὲ τὴν πτώση τῆς ἀξίας τους μεταξύ 7 καὶ 30 %, δὲν ὠφέλησε στὴν ἀποκατάσταση νομισματικῆς σταθερότητος. Κάτω ἀπὸ τὰ συντριπτικὰ βάρη ἐξοπλιστικῶν προγραμμάτων, πού συνεπάγονται ἐλάττωση ἀγοραστικῆς δυνάμης τῶν λαϊκῶν στρωμάτων τὰ δυτικὰ κράτη καταφεύγουν σὲ νέες ἐκδόσεις χαρτονομίσματος, αὐξάνεται δὲ ἔτσι ἡ ἀκάλυπτη χρηματικὴ κυκλοφορία μὲ ὅλες τὶς συνέπειες στὴν φορολογία, στὰ ἐργατικὰ εἰσοδήματα, στὶς τιμές.

Κατὰ τὰ μεταπολεμικὰ ἔτη μεταξύ 1945 καὶ 1951 (Αὐγустος) ἡ κυκλοφορία χαρτονομίσματος διπλασιάστηκε στὴν Ὀλλανδία, τριπλασιάστηκε στὴ Γαλλία καὶ πενταπλασιάστηκε στὴν Ἰταλία. Ἡ Ἀγγλία βρίσκεται πάντα στὰ πρόθυρα μιᾶς νέας νομισματικῆς ὑποτίμησης καὶ τὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες ὁ πληθωρισμὸς ἀνηκηρύσσεται σὰν τὸ πιὸ ὠφέλιμο νομισματικὸ καθεστῶς, ἀρκεῖ νὰ εἶναι... ἐλεγκτὸς καὶ μετρημένος. Οἱ ἰδέες γιὰ ἓνα σταθερὸ νόμισμα ἐγκαταλείπονται σιγὰ-σιγὰ, σὰν πολὺ παλιές καὶ γεμάτες προκαταλήψεις. Τὴν θέση τους δὲ τὴν παίρνουν τώρα οἱ πολὺ παλαιότερες, μὰ ὥστόσο ἀνανεωμένες, ξαναβαπτισμένες ἀντιλήψεις, σύμφωνα πρὸς τὶς ὁποῖες τὸ μεταλλικὸ νόμισμα δὲν εἶναι κανένα ἐμπόρευμα—ἰσοδύναμο, ἀλλὰ «ἀξία πού τὴν καθορίζει ὁ νόμος» καὶ πού θὰ μπορούσε νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀνὰ πᾶσα στιγμή ἀπὸ χάρτινο ἔνδειγμα. Κορυφαῖος αὐτῶν τῶν ἀντιλήψεων στὴν ἐποχὴ μας στάθηκε ὁ οἰκονομολόγος Κεύνης (1883—1946) πού ἀνάμεσα στ' ἄλλα χαρακτήρισε τὸ μεταλλικὸ νόμισμα σὰν μιὰ «βάρβαρη ἐπιβίωση» καὶ ἀνακήρυξε τὸ χαρτονόμισμα σὰν τὸ μοναδικὸ ἰδεώδες νόμισμα.

Ὁ Κεύνης ἦταν ὁ κατ' ἐξοχὴν ἀπολογητὴς τῆς θεωρίας μιᾶς «σχεδιασμένης χωρὶς κρίσεις» οἰκονομικῆς, πού θὰ μπορούσε, κατὰ τὴν ἰδέα του, νὰ ἐπιτευχθεῖ μὲ τὸ μέσο τοῦ διακανονισμοῦ τῆς ποσότητος χαρτονομίσματος πού θὰ ἦταν κάθε φορὰ ἀναγκαῖα, χαρτονομίσματος ἀπαλλαγμένου ἀπὸ κάθε σχέση πρὸς τὸ χρυσό. Μετακινώντας τὸ ὀλικὸ ὄγκο τοῦ χαρτονομίσματος αὐτοῦ τὸ Κράτος θὰ μπορούσε, κατὰ τὸν Κεύνης, νὰ διευθύνει τὶς τιμές καὶ νὰ ἀποκαταστήσει ἔτσι μιὰ σχεδιασμένη οἰκονομία στὴ βάση τῆς πλήρους ἀπασχόλησης τῶν διαθέσιμων ἐργατικῶν δυνάμεων. Ἔτσι, οἱ ἀρχικὲς αὐταπάτες ὡς πρὸς τὴν ιδιότητα τοῦ χρήματος σὰν ἐνδειγματικῆς ἀξίας πού τὴν καθορίζει ὁ νόμος καὶ ὄχι σὰν ἐμπορεύματος γενικοῦ ἰσοδύναμου πού ἔχει δική του ἐσωτερικὴ ἀξία, μεγάλωσαν πιδὸ πολὺ στὴν ἐποχὴ μας, ἐπειδὴ τῇ θέσῃ τοῦ μεταλλικοῦ χρήματος, τὴν πῆρε τὸ χαρτονόμισμα ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Στὴ δυνατότητα πού ἔχει τὸ χάρτινο αὐτὸ νόμισμα, νὰ ἀντικαθιστᾷ τὸ πραγματικὸ μεταλλικὸ χρῆμα σὲ ὠρισμένες φυσικὰ λειτουργίες του—μέσο κυκλοφορίας, μέσο πληρωμῆς—οἱ νεώτεροι οἰκονομολόγοι τῆς ἐπίσημης ἐπιστήμης, ὁ Κνάππ κατὰ κύριο λόγο, μαζὶ δὲ μ' αὐτοὺς καὶ θεωρητικοὶ τῆς παλαιᾶς σοσιαλδημοκρατίας, ὅπως ὁ Χίλφερντικ, διακρίνανε σ' αὐτὸ μιὰ ὑπόσταση αὐθύπαρκτη ἀναγνωρίζοντας στὰ χαρτονομίσματα ιδιότητες χρήματος ἱκανοῦ νὰ ἀναπλη-

ρώσει σ' ὅλα ἓνα σταθερὸ μεταλλικὸ νόμισμα. Κανένας λόγος δὲν ὑπῆρχε πιά ὕστερ' ἀπ' αὐτό, νὰ μὴν θεωρεῖται τὸ χαρτονόμισμα χρῆμα ἀληθινόν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ χρυσό, ἀρῶν τέτοιον φαίνετο νὰ εἶναι στὴν πραγματικότητα καὶ σὰν τέτοιον γινόντανε καὶ γίνεται ἀποδεκτὸ στὶς συναλλαγές.

Οἱ θεωρίες αὐτές γιὰ τὸ χρῆμα βρίσκουνε σήμερα μιὰ μεγάλη διάδοση στὸν δυτικὸ κόσμον καὶ διακοσμοῦνε τὶς αὐταπάτες γιὰ μιὰ καλύτερη διαβίωση. Δὲν ξεπερνοῦνε ὅμως οὔτε κατὰ κεραία τὴν ἀπλοϊκὴ σκέψη τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, πού ἐπειδὴ γίνεται κάτοχος τοῦ ὅποιουδήποτε ἀγαθοῦ κι' ἂν ἐπιθυμήσει καταβάλλοντας τὸ ἀντίτιμο τῆς ἀξίας του σὲ χάρτινο νόμισμα, σχηματίζει τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ ἀξία τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν εἶναι πραγματικὰ τόση, ὅση εἶναι καὶ ἡ ἀξία τῶν χάρτινων νομισμάτων πού κατέβαλε γιὰ τὴν ἀγορά τους καὶ ὅχι ἴση πρὸς τὴν ποσότητα τοῦ χρυσοῦ πού τὰ χάρτινα αὐτὰ νομίσματα ἐκπροσωποῦν. Ποιὸς ὅμως θὰ μπορούσε στ' ἀλήθεια νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἡ ἀξία μιᾶς γραφομηχανῆς πού τὴν ἀγοράζουμε μετρώντας 5 ἄς πούμε ἑκατομμύρια δραχμές, ἰσοῦται πραγματικὰ πρὸς τὴν ἀξία τῶν 5 αὐτῶν ἑκατομμυρίων χαρτονομίσματος. ὅτι χρειάστηκε δηλαδὴ διὰ τὴν κατασκευή της ὁ ἴδιος ἐργάσιμος χρόνος πού χρειάστηκε γιὰ νὰ κατασκευασθοῦν καὶ νὰ ἐκτυπωθοῦν καὶ νὰ κοποῦν καὶ νὰ μποῦν σὲ κυκλοφορία τὰ χίλια πεντοχίλιαρα χάρτινα νομίσματα ;

Ὡστόσο, πάνω σὲ μιὰ τέτοια ὀφθαλμοφανῇ αὐταπάτῃ στηρίζονται οἱ σύγχρονες θεωρίες γιὰ τὸ χρῆμα καὶ τὴν πίστη, τὶς ὁποῖες θὰ μπορούσαμε, γιὰ τὸν λόγο αὐτό, νὰ τὶς ἀποκαλέσουμε θεωρίες τῆς ἐποχῆς τῆς παρακμῆς τοῦ καπιταλιστικοῦ συστήματος. Στὴν ἀναζήτησι τῶν αἰτίων πού τὶς φέρανε στὴν ἐπιφάνεια, καθὼς καὶ στὴν ἐξήγησι τοῦ ἀληθινοῦ ρόλου τοῦ χρήματος στὴν οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας ἀφιερώνεται ἡ μικρὴ αὕτῃ ἐργασία.

Γιὰ τὴν κατάστρωσή της, τὴν διάταξιν τῆς ὕλης καὶ τὴν ἀνάλυσιν χρησιμοποιήθηκε ἓνα πολὺπλευρο ὕλικόν, χωρὶς καμιά προκατάληψιν. Ὅπως συμβαίνει καὶ μὲ ὅλες τὶς ἄλλες κατηγορίες τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας, τὸ φαινομενολογικὸ μέρος ὑπακούει στὸ γεγονός τῆς δυαδικῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου, τῆς συνύπαρξος δηλαδὴ δυὸ συστημάτων οἰκονομικοῦ βίου. πού δὲν διέπονται ἀπὸ τοὺς ἴδιους νόμους. Ἡ διάσπασι αὕτῃ τῆς καθολικότητος καὶ τῆς παγκοσμιότητος τῶν προηγούμενων οἰκονομικῶν νόμων, στέκεται κι' αὕτῃ μιὰ αἰτία πού ἐπιτείνει τὴ σύγχυσι στὴν οἰκονομολογία.

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

NOMINALΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΣΟΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ

“Ὅλες οἱ θεωρίες τῆς οἰκονομολογίας τοῦ πρώτου μισοῦ αἰῶνα μας, συγκεντρώνονται γύρω ἀπὸ τὸ πρόβλημα τοῦ χρήματος. Μέσα σὲ συνθήκες μιᾶς προϊούσης ὀργανικῆς κρίσεως τοῦ συστήματος οἰκονομικοῦ βίου, κατὰ τίς ὁποῖες ἐπῆλθε ὀριστική διάσπαση τῆς ὁμοιογένειας τοῦ παγκόσμιου οἰκονομικοῦ χώρου μὲ τὴ συνύπαρξιν δυὸ συστημάτων ζωῆς, οἱ οἰκονομικὲς ἐπιστήμες στὴν ὑπηρεσία τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν τῶν ἀρχουσῶν τάξεων, ἀναζητοῦν, στὰ παράγωγα καὶ δευτερογενῆ φαινόμενα τῆς οἰκονομικῆς λειτουργικῆς, ἐκεῖνες τίς λύσεις πού, διὰ μέσου τεχνιτῶν ἐξαναγκαστικῶν τρόπων, θὰ ἔδιναν τὴ δυνατότητα νὰ ὑπερνικηθοῦν οἱ δυσκολίες πρὸς τὸν σκοπὸ ἐπιβολῆς, στερέωσης καὶ παράτασης τοῦ συστήματος.

Κατὰ τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας ἔχουμε στὸ πρόσωπο τοῦ γερμανοῦ οἰκονομολόγου Κνάππ τὴν πρῶ ἀξιοματικὴ ἐμφάνιση αὐτῆς τῆς προσπάθειας. Στὸ πρόσωπο τοῦ Κέννες βρίσκουμε ἀργότερα τὴν ἀποθέωσίν της. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς δυὸ αὐτοὺς πασίγνωστους οἰκονομολόγους ὑπεστήριξε πῶς «τὰ χρήματα εἶναι προϊόν τῆς ἐννομῆς τάξεως», ἔργο δηλαδὴ κρατικῆς ἐξουσίας. «σύμβολα προικισμένα ἀπὸ τὸ κράτος, μὲ ἰσχὺ μέσων πληρωμῆς, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ὕλικὸ περιεχόμενό τους». Ὁ δὲ δεῦτερος—ὁ Κέννες—χαρκτήρισε τὸν χρυσὸ κανόνα σὰν μιὰ «βάρβαρη ἐπιβίωση».

Οἱ ἀπόψεις τοῦ Κνάππ βρῆκαν μιὰ μεγάλη διάδοσιν στὴ μέση Εὐρώπῃ καὶ στὴν Εὐρώπῃ γενικώτερα, ἀποτελέσανε δὲ ἀργότερα τίς θεμελιακὰς ἀρχές τῆς χιτλερικῆς νομισματικῆς καὶ οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἔτσι, ὁ γνωστὸς χιτλερικὸς ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν φὸν Ρίμπεντροπ, σ’ ἕναν λόγον πού ἐξεφώνησε στὴ Λειψία τὸν Μάρτιον τοῦ 37, ἔλεγε πῶς ἡ Γερμανία «κατέδειξε ὅτι τὸ σύστημα οἰκονομίας, ὅταν κατευθύνεται μὲ συνέπεια πρὸς ἕναν σκοπὸ καὶ ὑποστηρίζεται, ἀπὸ τὴ θέλησιν τοῦ ἔθνους, μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ καὶ χωρὶς χρυσό...». Ὁ δὲ Φούνκ, πρόεδρος τῆς Ράιχσμπάνκ ἐδήλωσε κατὰ μιὰ ὁμιλίαν του πρὸς τοὺς ὀλλανδοὺς τραπεζίτας, πού ἔγινε στὸ Ἀμστερνταμ περὶ τὰ μέσα τοῦ 1939, ὅτι «ἡ Κεντρικὴ Τράπεζα κατευθυνομένη σύμφωνα πρὸς τίς ἀρχές μιᾶς διευθυνομένης οἰκονομίας δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸ χρυσό, ὡς μέσο πιστωτικῆς πολιτικῆς».

Οἱ θεωρίαι τῶν Κνάππ, Μπέντεξεν, Φίσερ, Κέννες, Κάσσελ, ἀρνοῦνται ὅτι τὸ χρῆμα ἔχει ἰδιαιτέρη, δική του, οὐσιαστικὴ ἀξία. ὅτι τὸ χαρτονόμισμα ἀντιπροσωπεύει πραγματικὸ μεταλλικὸ χρῆμα καὶ ὅτι μόνον ὡς τέτοιον θὰ μποροῦσε νὰ παίξῃ ρόλον χρήματος στὶς συναλλαγές. Καὶ δεῦτερον, ἐξετάζουσι τὸ χρῆμα, σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, σὰν μέσον κυκλοφορίας καὶ μέσον πληρωμῆς,

προσπαθοῦνε δέ, μὲ βάση ἓνα χαρτονόμισμα ὀλοτελῶς ἀπληλαγμένο ἀπὸ κάθε σχέσιν πρὸς τὸν χρυσό, νὰ οἰκοδομήσουνε γενικὲς θεωρίες γιὰ μιὰ «ἐλεγχόμενη», «διευθυνόμενη», «δικακονιζόμενη καὶ χωρὶς κρίσεις» καπιταλιστικὴ οἰκονομία.

Τὸ ἱστορικὸ ἔδαφος, πάνω στὸ ὁποῖο καλλιεργήθηκαν οἱ νομιναλιστικές θεωρίες, κατὰ τὴν ἐποχὴ μεταξὺ τέλους 17ου καὶ τέλους 18ου αἰῶνα, ἦταν ἡ ἀνάπτυξη νέων καπιταλιστικῶν σχέσεων στὴν παραγωγή, μὲ τὴν μετατροπὴ τῶν παλιῶν χειροτεχνικῶν ἐργαστηρίων σὲ μεγάλα βιοτεχνικὰ ἐργοστάσια, τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ τὴν ἐξάπλωση τῆς πίστης στὶς συναλλαγές. Δινότανε μιὰ πρακτικὴ ἀπόδειξη περὶ τοῦ ὅτι ὁ πλοῦτος τῶν ἐθνῶν δὲν θάπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ στὴ μείζονα ποσότητα πολυτίμων μετάλλων, ποὺ διάφορα κράτη—ἡ Ἰσπανία κατὰ κύριο λόγο—εἶχανε συγκεντρώσει, ἀλλὰ στὴν ἀνάπτυξη σὲ ὀλοένα καὶ μεγαλύτερη κλίμακα, τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς. Μαζὶ μ' αὐτὸ φαινότανε πῶς τὰ πολυτίμα μέταλλα μπορούσανε καὶ νὰ ἀντικατασταθοῦν ἀπὸ ἀπλὰ ἐνδείγματα ὅπως καὶ γενότανε ἤδη μὲ τὶς συναλλαγματικές καὶ τὰ γραμμάτια στὸ πεδίο τῆς ὀλοένα καὶ πιὸ πολὺ εὐρυνόμενης πίστης. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ πιστωτικὰ αὐτὰ μέσα κυκλοφορίας ἐκτελοῦσανε τὸν ἴδιον ρόλο ποὺ ἐκτελοῦσε καὶ τὸ χρῆμα, σὰν μέσο πληρωμῆς, ἀνακατευότανε δὲ ἔτσι ὀλοένα καὶ πιὸ πολὺ στὴν ἐσωτερικὴ χρηματικὴ κυκλοφορία, ἦταν ἀρκετὸ νὰ τροφοδοτήσῃ τὴ θεωρητικὴ ἔρευνα μ' ἓνα ἔτοιμο ὕλικό, ποὺ βοηθοῦσε πολὺ στὸ νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸ ἀπὸ τὴ σκέψη ἐκεῖνο ποὺ δῆθεν ἦταν ψηλαφητὸ στὴν πραγματικότητα, ὅτι δηλαδὴ ἡ μεταλλικὴ οὐσία τοῦ χρήματος δὲν φαινότανε νὰ εἶναι καὶ τόσο ἀπαραίτητη γιὰ τὴ λειτουργία του. Ἐδῶ δὲ καὶ ἔχουνε τὴν πηγὴ τους ὅλες οἱ θεωρίες τῶν οἰκονομολόγων τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὶς ὁποῖες τὸ χρῆμα δὲν ἐξυπηρετοῦσε σκοποὺς «πραγματικῶν ἱκανοποιήσεων»—σὰν εἰδικὴ καταναλωτικὴ ἀξία—ἀλλὰ χρησίμευε ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο πρὸς τὸν σκοπὸ «κυκλοφοριακῶν ἱκανοποιήσεων». Ὁ Μπουαγκιλμπέρ, γάλλος οἰκονομολόγος τοῦ καιροῦ (1646—1714), στὸ βιβλίον του *Détail de la France*, ἔγραφε ὅτι «τὰ χρήματα οὔτε τρῶν, οὔτε πίνουν. Δὲν εἶναι δὲ ἐπίσης κατάλληλα οὔτε ὡς διατροφή, οὔτε ὡς ἐνδυμασία... Μὴ ὄντας δὲ κατάλληλα, αὐτὰ καθ' ἑαυτά, γιὰ τὸ τίποτε, καλοῦνται στὴν ὑπηρεσία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν σκοπὸ νὰ τὸν διευκολύνουν στὶς ἀνταλλαγές». Ἐνας ἄλλος οἰκονομολόγος ὁ ἄγγλος Μπάρμπον (1640—1698) ποὺ ὑπερασπίστηκε μὲ φανατισμὸ τὴν πρότασιν νὰ ἱδρυθεῖ ἡ Τράπεζα τῆς Ἀγγλίας, ἔλεγε γιὰ τὸ χρῆμα ὅτι «εἶναι ἀξία ποὺ τὴ δημιουργεῖ ὁ νόμος». Δυὸ αἰῶνες ἀργότερα στὸ περίφημον βιβλίον του «Κρατικὴ θεωρία γιὰ τὸ χρῆμα» ὁ γερμανὸς οἰκονομολόγος Κνάπ, ἐπανελάμβανε αὐτὰ ποὺ εἶχανε εἰπεῖ μὲ ἀπλοϊκότητα δικαιολογημένη οἱ Μπουαγκιλμπέρ, Μπάρμπον, καὶ ἄλλοι, λέγοντας, πῶς: «Ὅποιος ἔχει στὰ χέρια του ἀνταλλακτικὸ ἀγαθὸ καὶ τὸ ἐκμεταλλεύεται τεχνικὰ (σ.μ. γιὰ νὰ κατασκευάσῃ ἀντικείμενα) ὅχι δὲ κυκλοφοριακὰ, ὅχι δηλαδὴ πρὸς περαιτέρω μεταβίβαση.

αὐτός, ἔχει μὲν στὰ χέρια του ἀγαθό, ἀλλὰ δὲν ἔχει μέσο πληρωμῆς». Καὶ ἀκόμα ὅτι «τὸ μέσο πληρωμῆς παρμένο ἀπὸ τὴν ἀποψὲς τῆς ἐννομης τάξης εἶναι ἓνα κινητὸ μέσο, μὲ ἰδιότητα φορέως τῆς μονάδας ἀξίας, ἔχει δὲ τὸ κρατικὸ καταναγκαστικὸ χαρτονόμισμα σὰν τὴν πιὸ σύγχρονη καὶ τὴν πιὸ τέλεια ἔκφρασή του».

Οἱ νομιναλιστὲς οἰκονομολόγοι τῆς ἐποχῆς, τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰῶνα, ἀντιταχθήκανε στὴν ὑποτέλεια τῆς οἰκονομικῆς σκέψης στὶς μερκαντιλιστικὲς θεωρίες γιὰ τὸ χρυσὸ καὶ ἐπιχειρήσανε, ξεκινώντας ἀπὸ τὶς ἀνάγκες σὲ χρῆμα τῆς ἀρτιγέννητης βιομηχανικῆς μπουρζουαζίας, νὰ καταδείξουν ὅτι ἡ πηγὴ τοῦ πλούτου δὲν ἦταν τὸ ἐμπόριο, ἀλλὰ ἡ παραγωγὴ, ἔκφρασή του δέ, ὅχι τὰ πολύτιμα μέταλλα—ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος—ἀλλὰ τὰ ἐμπορεύματα. Ἀρνηθῆκανε ἔτσι στὸ χρῆμα τὴν ἰδιότητα νὰ ἐνσαρκώνει τὸν πλοῦτο. Δὲν τοῦ ἀναγνώρισαν τὴν ἰδιότητα νὰ εἶναι μέτρο ἀξιών ἢ μέσο διεθνoῦς πληρωμῆς, ἢ μέσο ἀποθησαύρισης, ἐπειδὴ καὶ στὶς τρεῖς αὐτὲς περιπτώσεις ἡ λειτουργία του φαινόταν νὰ εὐνοεῖ ἀπόψεις ἀντίθετες.

Καὶ πραγματικά: Ἄν κάθε πλοῦτος ἦταν χρῆμα καὶ τὸ χρῆμα χρυσός καὶ ἄργυρος, ἡ δὲ συσσώρευση πλούτου εἶχε, σὰν ἀποκλειστικὴ προέλευσή της, τὸ ἐμπόριο καὶ εὑρίσκει τὴν μοναδικὴ ἀπόδοσή της στὸ σχῆμα $X-E-X$ ὅπου οἱ δυὸ πόλοι ἦταν τὸ χρῆμα μὲ τὸ ἐμπόρευμα σὰν ἀπλὸ ἐνδιάμεσο, τότε τί παρίστανε ἡ γεωργικὴ παραγωγὴ ἢ ἡ βιομηχανικὴ παραγωγὴ ἐμπορευμάτων, ποὺ ὥστόσο χωρὶς αὐτὲς δὲν μπορούσε νὰ πραγματοποιηθεῖ ἐμπόριο καὶ νὰ συγκεντρωθοῦνε ἔτσι μεγαλύτερες μάζες πολύτιμα μέταλλα;

Ἐκτὸς αὐτοῦ, ἡ κιβδηλεία στὰ νομίσματα εἶχε πιά γίνει ἐπίσημη πολιτικὴ στὰ κράτη τῆς φεουδαλικῆς κοινωνίας, ποὺ ἐπιδιδότανε συστηματικὰ στὸ νὰ κόβουνε μεταλλικὰ νομίσματα, λιποβαρῇ. Αὐτὸ ἔφερνε μιὰ μεγάλη διαταραχὴ στὸ ἐξωτερικὸ ἐμπόριο, προκαλοῦσε ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις στὰ ἀστικά περιβάλλοντα τοῦ καιροῦ καὶ γεννοῦσε δυσπιστία στὴν παντοδυναμία τῶν μετᾶλλων.

Τέλος, μιὰ ἀπὸ τὶς αἰτίες ποὺ δώσανε νέα ὥθηση στὰ ἐπιχειρήματα τῶν νομιναλιστῶν, ἦταν καὶ τὸ μονοπώλιο στὰ πολύτιμα μέταλλα ποὺ δημιουργοῦσε μιὰ τρομακτικὴ ἀνισότητα στὴν κατανομὴ τῶν ἀποθεμάτων χρυσοῦ καὶ ἐπέφερε ἀναστάτωση τόσο στὶς ἐμπορικὲς σχέσεις, ὅσο καὶ στὴ χρηματικὴ κυκλοφορία. Ἡ ἐπανεμφάνιση τοῦ νομιναλισμοῦ στὸν αἰῶνα μας, δὲν εἶναι καθόλου ἄσχετη μὲ τὴν τελευταία ἀνιση κατανομὴ τῶν ἀποθεμάτων χρυσοῦ στὸν κόσμον καὶ τὴν ἀποκατάσταση νέου παγκόσμιου μονοπωλίου στὰ πολύτιμα μέταλλα.

Ποσοτικὲς θεωρίες.

Οἱ νομιναλιστικὲς θεωρίες εἶχανε τὶς ρίζες τους μέσα στὶς συνθήκες τοῦ ἀνερχόμενου καπιταλισμοῦ τῆς ἐποχῆς καὶ συνιστοῦσαν προσπάθειες γιὰ

ἓνα λογικὸ σχῆμα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, μέσα στίς μορφές ἐκεῖνες πού ἐξέτειναν ὁλοένα τὴν κυριαρχία τους. Ἡ μετακίνηση τοῦ βάρους τῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος ἀπὸ τὰ πεδία τοῦ ἐμπορίου στὴν καθαυτὴ παραγωγή, ἀποτελοῦσε ἰσχυρότατο κίνητρο γιὰ τὶς ἀντίστοιχες ἐρευνες πού δὲν μπορούσαν ὥστόσο νὰ εἰσδύσουν στὴ νέα πραγματικότητα. νὰ διαγνώσουν καὶ νὰ ἀποκαταστήσουν στὸ πεδίο τῆς θεωρίας τοὺς νόμους πού τὴν κυβερνοῦσαν. Στὸ ἀπλὸ γεγονός ὅτι ἐμπορεύματα ποιοτικῶς ἑτερογενῆ καὶ ποσοτικῶς ἀσύμμετρα κατάρθωναν νὰ ἀνταλλάσσωνται πάνω σ' ἓνα κοινὸ μέτρο, μὲ βάση τὴν ἀξία τους, διατυπωμένη σ' ἓνα τρίτο ἐμπόρευμα—τὸ χρῆμα, πού γιὰ νὰ εἶναι μέτρο ἀξίας τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων, θὰ ἔπρεπε αὐτὸ τὸ ἴδιο νὰ εἶναι ἐμπόρευμα ἀξία, οἱ νομιναλιστὲς δὲν εἶδαν τίποτε τὸ ἀξιόλογο, ὥστε νὰ στρέψουνε τὶς ἀναζητήσεις τους πρὸς τὸ ἐξισωτικὸ ἐκεῖνο στοιχεῖο πού ἐνυπῆρχε σ' ὅλα τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὰ καθιστοῦσε ὁμοιογενῆ καὶ συμμετρικά. Πολέμιοι τοῦ μεταλλισμοῦ πού ἀποθέωνε τὰ πολύτιμα μέταλλα, σὰν μοναδικές ἐνσαρκώσεις τοῦ πλούτου ἀρνηθήκανε, ὀλοτελῶς ὅτι τὰ μέταλλα αὐτὰ ἦτανε καὶ αὐτὰ ὑλοποιημένες ἀξίες, κατεῖχανε δὲ τέτοιες φυσικὲς ιδιότητες—τὸ ἄφθαρτο, τὸ διαίρετό, τὸ διατηρήσιμο. τὸ δυνάμενο εὐκόλα νὰ μεταφερθεῖ—ὥστε νὰ ἀναδειχθοῦνε καὶ νὰ ἐπιβληθοῦνε νωρὶς στὸν κόσμον τῆς ἐμπορευματικῆς συναλλαγῆς, σὰν ἀξίες στὴ χρῆση τῶν ὑποίων μπορούσε νὰ ἐκφρασθεῖ ἢ ἀνταλλακτικὴ ἀξία τοῦ κάθε ἄλλου ἐμπορεύματος. Φθάσανε ἔτσι ὡς τὸν Ἀριστοτέλη, κατὰ τὸν ὅποιον, «οἱ ἄνθρωποι συμφωνήσανε νὰ δίνουν καὶ νὰ παίρνουν γιὰ κάθε ἐμπόρευμα κάτι τι σὰν ἰσδύναμο» πρὸς τὸ σκοπὸ νὰ ὑποστηρίξουν ὅτι τὰ χρήματα ἦτανε προῖον ὠρισμένης συμφωνίας τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἔχει τὸ προῖον μιᾶς μακρᾶς ἱστορικῆς διαδικασίας στὴν ἐξέλιξη τῶν ἀνταλλαγῶν.

Τὴν ἀνεπάρκεια αὐτὴ τῶν νομιναλιστῶν προσπαθήσανε νὰ τὴν ἀναπληρώσουν ἄλλοι σύγχρονοί τους, οἰκονομολόγοι τῆς ἐποχῆς, γνωστοὶ σὰν σχολὴ τῆς ποσοτικῆς θεωρίας γιὰ τὸ χρῆμα. Ὁ Μοντεσκιέ, ὁ Χοὺμ, ὁ Ρικάρντο ἀνήκουνε σ' αὐτὴ τὴ σχολή.

Ἦτανε ἡ ἐποχὴ δπου τὰ νέα ὀρυχεῖα χρυσοῦ καὶ ἀργύρου στὴ Νότιο Ἀμερικὴ—Βολιβία, Νέα Γρενάδα, Χιλή—αὐξάνανε συνεχῶς τὴν παραγωγή τους καὶ οἱ ἀποστολὲς πολυτίμων μετάλλων στὴν Εὐρώπῃ γινότανε ὁλοένα καὶ μεγαλύτερες. Μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1545 καὶ 1800 εἶχαν ἐξορυχθεῖ 33.462.000 κιλά καθαρὸς ἄργυρος ὡς πρὸς δὲ τὸ χρυσὸ ὑπάρχει ἡ στατιστικὴ τοῦ Ζέντνμπερ ⁽¹⁾ πού μᾶς λέγει ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴ περίοδο περίπου ἡ ἐτήσια παραγωγή του εἶχε πενταπλασιασθεῖ :

(1) Sætheer: Edelmetallproduction und Wertverhältnisse—Gotha, 1884; σελ. 75-107.

ΕΤΗΣΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΧΡΥΣΟΥ ΣΕ ΚΙΛΑ

Ἔτη	Ποσότητες	Ἔτη	Ποσότητες
1493-1520	5800	1641-1660	8770
1521-1544	7160	1661-1680	9260
1545-1560	8510	1681-1700	10765
1561-1580	6840	1701-1720	12820
1581-1600	7380	1721-1740	19080
1601-1620	8520	1741-1760	24610
1620-1640	8300	- -	- -

Οἱ μεγαλύτερες ποσότητες χρυσοῦ ἐρχότανε ἀπὸ τὴ Βραζιλία. Ἐνῶ ὁ ἄργυρος ἦτανε ἀπὸ τὴ Βολιβία, ἀπὸ τὰ ὀνομαστά ὄρυχεῖα τοῦ Ποτόζι. Μερικὲς ἀξιόλογες βελτιώσεις στὴν ἐργασία ἐξόρυξης, καθὼς καὶ στὴν ἐπεξεργασία τῶν μετάλλων, συντέλεσαν πολὺ στὸ νὰ ἐλαττωθεῖ τὸ κόστος. Ἐτσι δχι μόνον οἱ ἀποστολὲς φορτίων στὴν Εὐρώπη εἶχανε πολλαπλασιασθεῖ, ἀλλὰ καὶ ἡ τιμὴ τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἄργυρου ἐπεσε, γεγονός που ὠδήγησε σὲ μιὰ γενικὴ ὑψωση τῶν τιμῶν, γνωστὴ στὴν οἰκονομικὴ ἱστορία μὲ τὴν ὀνομασία «ἐπανάσταση τῶν τιμῶν». Ἡ ὑψωση αὐτὴ τῶν τιμῶν, ἂν καὶ διαφορετικὴ στίς καθέκαστα χώρες, θὰ μπορούσε νὰ προσδιορισθεῖ γενικὰ μὲ τίς ἀναλογίες 1 : 3—1 : 4. Ὁ Τ. Ρότζερς (2) ὑπολογίζει πὼς οἱ τιμὲς εἶχανε περὶπου πενταπλασιασθεῖ. Ὁ δὲ οἰκονομολόγος Χούμ, ὅτι εἶχανε ἀνεβεῖ 3-4 φορές. Ἡ πορεία τῶν τιμῶν, οὔτε ὁμοιόμορφη ἦτανε φυσικά, οὔτε καὶ ὁμοιόχρονη, ἔμενεν ὅμως ὥσπὸς ἡ ἐντύπωση πὼς τὰ δυὸ γεγονότα, ἡ ἀύξηση δηλαδὴ τῶν εἰσαγωγῶν πολυτίμων μετάλλων καὶ ἡ ὑψωση τῶν τιμῶν εἶχανε μεταξύ τους μιὰν ἀνταπόκριση καὶ μιὰν ἀναλογία. Στὴν ἀπατηλὴ αὐτὴ συσχέτιση καὶ στηρίχτηκε ἡ ποσοτικὴ θεωρία, αὐτὴν δὲ καλλιέργησε ὡς τὰ σήμερα, στὸ πρόσωπο τῶν πιὸ σύγχρονων ἐκπροσώπων της, ὅπως τοῦ Φίσερ καὶ τοῦ διασημοτέρου ὅλων, τοῦ Κέυνες.

Βασικὸ γνῶρισμα τῆς νομιναλιστικῆς θεωρίας γιὰ τὸ χρῆμα, ἦτανε ὅτι εἶχε ἀξία εἰκονική, πού τὴν καθώριζεν ὁ νόμος. Βασικὸ γνῶρισμα τῆς ποσοτικῆς θεωρίας ἦτανε ὅτι τὴν ἀξία τοῦ χρήματος τὴν καθώριζε ἡ ποσότητά του :

« Ἄν, ἀπὸ τὸν καιρὸ πού ἀνοίξανε οἱ δρόμοι γιὰ τίς Ἰνδίες—ἐγραφε ὁ
 » πατέρας τῆς ποσοτικῆς θεωρίας Μοντεσκιέ—ἂν συνέβαινε νὰ αὐξή-
 » νονται οἱ ποσότητες χρυσοῦ καὶ ἄργυρου στὴν Εὐρώπη, κατὰ μιὰ ἀνα-
 » λογία 1X20, τότε ἡ τιμὴ τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν ἐμπορευμάτων θὰ ἀνε-
 » βαινε εἴκοσι φορές. Ἄν ὅμως ταυτόχρονα ἀνέβαινε καὶ ἡ μάζα τῶν
 » ἐμπορευμάτων κατὰ δύο φορές, τότε οἱ τιμὲς, πού θὰ εἶχαν ἀνεβεῖ κατὰ

(2) Thorold Rogers: Work and wages, σελ. 342.

» 20 φορές, θὰ ἔπρεπε νὰ κατεβοῦν κατὰ δύο φορές : κατὰ συνέπειαν θὰ
 » εἶχαν ἀνεβεῖ κατὰ δέκα φορές».

Ἄλλος οἰκονομολόγος τῆς ἐποχῆς, σύγχρονος τοῦ Μοντεσκιέ καὶ ἱερὰ-
 πύστολος τῆς ποσοτικῆς θεωρίας, ὁ Χούμ, ἔλεγε τὰ ἑξῆς :

« Ἄν ἐξετάσουμε, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἓνα ὅποιοδήποτε κράτος θὰ παρα-
 » τηρήσουμε πὼς ἡ ποσότης τοῦ χρήματος ποὺ διαθέτει δὲν ἔχει καμιά
 » σημασία ἂν εἶναι μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἐπειδὴ ἡ τιμὴ ποὺ ἔχουν τὰ
 » ἐμπορεύματα, εἶναι πάντα ἀνάλογη πρὸς τὴν ποσότητα τοῦ χρήματος».

Ὁ Ρικάρντο τέλος, ἂν καὶ ἀποκατέστησε τὴν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων
 στὴ βάση τῆς ποσότητος ἀνθρώπινης ἐργασίας ποὺ περιέχουν, διέκρινε δὲ
 στὸ χρῆμα ὄχι ἓνα συμβατικὸ ἔνδειγμα, ἀλλὰ ἓνα ἐμπόρευμα ποὺ χρησίμευε
 σὰν μέσο ἀνταλλαγῆς τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων, προσδιώρισε δὲ ὅτι « ἡ πο-
 σότητα χρήματος ποὺ θὰ ἦταν ἀναγκαῖα σὲ μιὰ χώρα, καθοριζόταν ἀπὸ
 τὴν ἀξία του », ὑπεστήριξε ὡστόσο, κατ' ἀντίθεση πρὸς ὅλα αὐτὰ, ὅτι :

« οἱ τιμὲς τῶν ἐμπορευμάτων ἀνεβαίνουν ἢ πέφτουν, ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν με-
 » γαλῶνουν ἢ μικραίνουν οἱ ποσότητες τοῦ χρήματος».

Θεώρησε μάλιστα ὁ Ρικάρντο τὴν ποσοτικὴ αὐτὴ συσχέτιση ὁλοτελῶς
 ἀδιαφιλονίκητη. Ἡ ὑπόθεσις στὴν ὁποία στηρίχθηκε γιὰ νὰ ὀδηγηθεῖ στὸ
 σφαλερώτατο συμπέρασμα, ἦταν ἡ ἀκόλουθη : Ἐπειδὴ, τὰ χρήματα εἶναι
 μέσα κυκλοφορίας, ἡ ποσότητά τους, ὅποιαδήποτε κα' ἂν ἦταν, θὰ πρεπε
 νὰ βρίσκεται, στὴν κυκλοφορία. Αὐτὸ σημαίνει πὼς ἡ ποσότητα αὐτὴ θὰ μπο-
 ροῦσε νὰ μεγαλώσει ἂν συνέβαινε νὰ εἰσερεύσει περισσότερος χρυσὸς ἀπὸ τὸ
 ἐξωτερικόν, ἢ τὰ χρυσοφυχεῖα, ἂν καὶ ἡ συνολικὴ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καὶ
 ἡ ἀξία τοῦ χρυσοῦ θὰ παραμένανε ἀναλλοίωτες καὶ μάλιστα ὑπ' αὐτὴ τὴν
 προϋπόθεσι. Μέσα σὲ τέτοιους δεδομένους ὅρους, τὸ ἐπὶ πλέον τῆς κυκλοφο-
 ρίας ποὺ θὰ προέκυπτε ἀπὸ τὴν πρόσθετη ποσότητα τοῦ χρυσοῦ, θὰ ὤφειλε
 κατὰ τὴ γνώμη τοῦ Ρικάρντο πάντοτε, νὰ ὀδηγήσει στὴν ὑψώσι τῶν ἐμπο-
 ρευματικῶν τιμῶν καὶ στὴν πτώσι τῆς σχετικῆς ἀξίας τοῦ χρήματος σὲ σύγ-
 κριση πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῆς ἀξία ποὺ καθορίζεται ἀπὸ τὴν ποσότητα ἐρ-
 γασίας τὴν ὁποῖαν περιέχουν. Αὐτὸ ὅμως θὰ ἦταν—κατὰ τὸν ἴδιον τὸν Ρικάρδο
 πάντοτε—κάτι τὸ προσωρινόν. Ἡ πτώσι τῆς σχετικῆς ἀξίας τοῦ χρυσοῦ στὸ
 ἐσωτερικόν, θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἐξαγωγή του πρὸς ἄλλες χώρας, ὅποτε ἡ ἐν
 κυκλοφορίᾳ μάζα του θὰ ἔφευτε, μαζὶ δὲ μ' αὐτὸ καὶ οἱ τιμὲς τῶν ἐμπορευ-
 μάτων ποὺ θὰ κατεβαίνανε τώρα στὰ ὅμαλὰ ἐκεῖνα ἐπίπεδα. τὰ ὁποῖα θὰ
 ἀνταποκρινότανε στὴν ἐσωτερικὴν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τοῦ χρυσοῦ.

Στὶς ποσοτικὰς αὐτὰς θεωρίας τοῦ καιροῦ ποὺ τὶς παρουσίασανε μέσα σὲ
 μιὰ πρὸ καλλιεργημένη καὶ πρὸ μοντέρνα ὄψιν οἱ σύγχρονοι οἰκονομολόγοι
 ὅπως ὁ Φίσερ, ὁ Κέυνες καὶ ἄλλοι, ὁ Μάρξ ἔδωκε μιὰ συντριπτικὴ ἀπάντησι.

Ὁ Μάρξ κατέδειξε πρὶν ἂν ὅλα πὼς ὅλες αὐτὰς οἱ ἀναλύσεις ἦταν μονο-
 μερεῖς. Ἡ δὲ μονομερέιά τους συνίστατο στὸ ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ποσοτι-

κῆς θεωρίας βλέπανε στὸ χρήμα ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο τὸ μέσο κυκλοφορίας, παραβλέπανε δὲ ὁλοτελῶς τὴ λειτουργία του, σὰν μέτρου ἀξιών. Σύμφωνα μετὰ τὰς ἀναλύσεις ποὺ ἔδινε ἡ ποσοτικὴ θεωρία, οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων καὶ ἡ ἀξία τοῦ χρήματος, θὰ ἔπρεπε νὰ καθορίζονται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο κατὰ τὴν συνάντησιν, κατὰ τὴν ἀντίκρισιν στὴν ἀγορὰ τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων, τοῦ χρήματος δηλαδὴ καὶ τῶν ἐμπορευμάτων. Στὴν πραγματικότητά ὅμως, ἡ ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων στὸ χρήμα, ἐπενδύεται τῇ μορφῇ τιμῆς πρὶν ἢ τὰ ἐμπορεύματα καὶ τὰ χρήματα πάρουν τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἀγορά, ὅταν δηλαδὴ τὸ χρήμα λειτουργεῖ ἀκόμα σὰν μέτρο ἀξίας. Ἄν ὅμως ἀγνοήσῃ κανεὶς, ὅπως καὶ τὸ κάνουν οἱ οἰκονομολόγοι τῆς ποσοτικῆς θεωρίας, τὴ λειτουργία τοῦ χρήματος σὰν μέτρου ἀξίας, τότε εἶναι σὰν νὰ μὴν παραδέχεται πῶς τὸ χρήμα ἔχει κι' αὐτὸ δική του ἐσωτερικὴ ἀξία καὶ τότε βλέπει σ' αὐτὸ τὴν σχετικὴ μονάχα ἀξία του, δηλαδὴ τὴς ἀναλογίης στὴς ὁποῖες ἀνταλλάσσεται μετὰ τὰ ἄλλα ἐμπορεύματα. Ἡ καθ'αυτὴ πλάνη, τῶν πρώτων θεωρητικῶν ἐκπροσώπων τῆς ποσοτικῆς θεωρίας, λέγει ὁ Μάρξ, ἔχει τὴν πηγὴ της :

«...στὴν ἀνόητη ὑπόθεσιν, ὅτι τὰ ἐμπορεύματα μπαίνουν στὴ διαδικασία τῆς κυκλοφορίας, χωρὶς τιμές. Καὶ τὰ χρήματα δίχως ἀξία. Καὶ » ὅτι μετὰ, μέσα στὴν κυκλοφορικὴ αὐτὴ διαδικασία, ὠρισμένες ποσότητες ἐμπορεύματα ἀνταλλάσσονται πρὸς ἀντίστοιχα μερίδια μεταλλικοῦ ὄγκου».

Μιὰ ἄλλη, ἐξ ἴσου βαρεῖα πλάνη τῆς ἰδίας αὐτῆς ποσοτικῆς θεωρίας, ἔγκειται στὸ ὅτι οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἀποδέχονται πῶς ἡ ποσότης τοῦ χρήματος ποὺ μπαίνει στὴν κυκλοφορία μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ ὁποιαδήποτε. Εἶναι ὅμως ὥστος ὅσον γνωστό, πῶς ἡ μάζα τοῦ χρήματος—σταθεροῦ νομίσματος—ποὺ κάθε φορὰ κυκλοφορεῖ, εἶναι ἐκείνη ποὺ χρειάζεται. Καὶ μόνον αὐτὴ. Τὸ ὕψος τῆς καθορίζεται ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν τιμῶν, στὴν ταχύτητα κυκλοφορίας καὶ ἀπὸ ἄλλους συντελεστές, γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ μιλήσουμε ἀργότερα. Κάθε ποσότητα ἐπὶ πλεόν, ἀχρηστεύεται, ἀποσύρεται δηλαδὴ αὐτοδύναμα ἀπὸ τοὺς ἀγωγούς κυκλοφορίας καὶ μετατρέπεται σὲ ἀποθησαύρησιν. Αὐτὸ ὅμως συμβαίνει ἐπειδὴ, ὅπως ὁ Μάρξ λέγει :

«οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων δὲν εἶναι ὑψηλές ἢ χαμηλές γιατί ἡ ποσότης τοῦ χρήματος ποὺ κυκλοφορεῖ εἶναι μεγάλη ἢ μικρή, ἀλλὰ ἀντίθετα, ἡ ποσότης τοῦ χρήματος ποὺ κυκλοφορεῖ εἶναι μεγάλη ἢ μικρή, ἐπειδὴ οἱ τιμές εἶναι ὑψηλές ἢ χαμηλές».

Αὐτονόητο γίνεται πῶς ἡ ποσότης τοῦ χρήματος ποὺ κυκλοφορεῖ ἐξαρτᾶται—ὅταν οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων εἶναι δεδομένες—ἀπὸ τὴν ἀξία του καὶ ὄχι ἡ ἀξία του ἀπὸ τὴν ποσότητά του. Ὅσο δὲ γιὰ τὴς σχέσεις ἀνάμεσα στὴς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων καὶ στὸ χρήμα, αὐτές, ὅπως πολὺ σωστὰ τὸ διασαφηνίζει ὁ σοβιετικὸς οἰκονομολόγος Σ. Μπρέγκελ :

« βρίσκονται σὲ εὐθεῖα ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν ἀξία τῶν ἰδίων ἐμπορευμάτων » καὶ εἶναι ἀντίστροφα ἀνάλογες πρὸς τὴν ἀξία τοῦ χρήματος».

Οἱ θεωρίες τοῦ Κνάππ.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ποσοτικῆς θεωρίας τὰ συναντοῦμε νὰ εἶναι καὶ ἐπιχειρήματα τῶν νομιναλιστῶν, ὅχι δὲ στὸ παρελθὸν μονάχα, ἀλλὰ καὶ τώρα, στὸ παρόν. Ὁ Ρικάρντο π.χ. ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν μιᾶς ἀσυνήθιστα μεγάλης, σὲ ὄγκο, κυκλοφορίας χαρτονομίσματος ποὺ σημειώθηκε τότε στὰ 1816 στὴν Ἀγγλία καὶ ὠδήγησε στὴν ὑποτίμησιν, ἀνέπτυξεν ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ποσοτικῆς θεωρίας, ἂν καὶ τελικὰ στάθηκεν ἀντίπαλός της. Ὁ Κνάππ, ὁ Φίσερ, ὁ Κέυνες, χρησιμοποίησαν ἐπίσης ἐπιχειρήματα, τόσο ἀπὸ τὴ μιά, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη Σχολή, τὰ ὁποῖα καὶ συνθέσανε, σὲ μιὰ γενικὴ ἀπολογητικὴ «τοῦ ρυθμισμένου χρήματος», ποὺ ἦτανε τώρα ὅχι πιά τὸ μεταλλικόν, ἀλλὰ τὸ χάρτινον νόμισμα. Ἄς σημειώσουμε προκαταρκτικὰ. πὼς ὁ ἴδιος ὁ Κέυνες ποὺ ἀνέλαβε νὰ ἀναθεωρήσῃ τὴν ποσοτικὴ χρηματικὴ θεωρίαν, τὴν ἔμπασε ὀλόκληρην μέσα στὶς ἀπόψεις του γιὰ ἓνα «ρυθμισμένον» χρῆμα, ἀπὸ ἓνα τρίτον δρόμον, τὸ δρόμον τῆς κομματιαστῆς ἀνταλλαγῆς μαζῶν ἐμπορευμάτων, πρὸς μάζας χρήματος.

Οἱ νομιναλιστικὲς θεωρίαι τοῦ δέκατου ἑβδομοῦ καὶ δέκατου ὀγδοοῦ αἰῶνα, εἶχανε ὡς στόχον τοὺς τὸ ἰσπανικὸ μονοπώλιον χρυσοῦ τῆς ἐποχῆς. Ὁ νεώτερος νομιναλισμός, προὖν γερμανικῆς σχέψης, ἔστρεψε τὰ πυρὰ του κατὰ τῆς Ἀγγλίας.

Πρέπει νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ, πὼς οἱ συνθήκες μέσα στὶς ὁποῖες εἶδε τὸ φῶς ἡ νομιναλιστικὴ θεωρία στὴ Γερμανίαν, ἦτανε συνθήκες ἀνόδου τοῦ γερμανικοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἐπιθετικῆς ἱμπεριαλιστικῆς πολιτικῆς. Ἀνάμεσα στὸ τέλος τοῦ προηγούμενου αἰῶνα καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ τωρινοῦ, ἡ γερμανικὴ βιομηχανία παρουσίαζε μεγάλη καὶ γοργὴ ἀνάπτυξιν στὴ βάση μιᾶς συγκεντροποιήσεως τῶν ἐπιχειρήσεων μὲ τὴ δημιουργίαν μονοπωλιακῶν ἐνώσεων κεφαλαίου. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ συνεπέφερε ἀνάλογη ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἀναπροσαρμογὴν τῆς πίστης, μὲ τὴν συγκέντρωσιν τῶν Τραπεζῶν καὶ τὸν σχηματισμὸν τραπεζικοῦ μονοπωλιακοῦ κεφαλαίου. Τὸ σύστημα ὁμοίως αὐτὸ τραπεζικῆς πίστης στὴ Γερμανίαν, ἂν καὶ εἶχε πολὺ ἀναπτυχθεῖ, παρουσίαζεν πάντα μιὰ καὶ τὴν ἴδιαν ἀδυναμίαν: Ὑπέφερε ἀπὸ ἀνεπάρκειαν ἀποθεμάτων χρυσοῦ. Ἡ ἀπουσία χρυσοφυεῶν στὰ ἔθνικα ἐδάφη, ἡ ἀπουσία ἀποικιῶν ποὺ νὰ διαθέτουνε χρυσοφόρα κοιτάσματα καθιστοῦσε πάντα τὰ γερμανικὰ τραπεζικὰ ἀποθέματα χρυσοῦ περιορισμένα. Τὸ γεγονὸς παρωθοῦσε ὁλοένα καὶ περισσότερον τοὺς ἰθύνοντες κύκλους τῆς Γερμανίας στὸ νὰ ἀποσαφηνίσουμε σκοποὺς πολιτικῆς τέτοιους, ποὺ νὰ θέτουνε τὴ συγκέντρωσιν καὶ συσσώρευσιν περισσότερον χρυσοῦ, ἀπαραίτητον γιὰ τὴ διεξαγωγὴ ἱμπεριαλιστικοῦ πολέμου, σὰν ἐπιδίωξιν συγκεκριμένην. Ἐνὰς νέος λόγος εἶχε τώρα προστεθεῖ γιὰ τὴν

ανάγκη τέτοιου πολέμου: Ἡ Ἀγγλία εἶχε τὸ μονοπώλιο χρυσοῦ στὸν κόσμον καὶ ἡ Ἀγγλία ἦταν ὁ μεγαλύτερος ἀνταγωνιστὴς τῆς Γερμανίας. στὴν παγκόσμια ἀγορά.

Καὶ πραγματικὰ ἡ Ἀγγλία ἦταν τότε—τελευταῖο τέταρτο τοῦ περασμένου αἰῶνα—στὴν κορυφὴ τῆς παγκόσμιας παραγωγῆς χρυσοῦ καὶ στὴν κορυφὴ τοῦ παγκόσμιου ἐμπορίου. Νέα πλουσιώτατα χρυσωρυχεῖα εἶχαν ἀνακαλυφθεῖ στὸ Τράνσβααλ καὶ στὴ Ροδεσία, ἐγινε δὲ τὸ Λονδῖνο ἡ μοναδικὴ ἀγορὰ τοῦ κόσμου σὲ πολύτιμα μέταλλα. Στὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας τὰ 69% ἀπὸ τὴν παγκόσμια παραγωγὴ χρυσοῦ ἀνήκανε στὴν Ἀγγλία, ποῦ ἡ θέση της στὸν κόσμον ἐγινε θέση κυρίαρχη καὶ τὸ νόμισμά της ἀναγνωρίστηκε σὰν νόμισμα παγκόσμιον.

Κατὰ τὴν ἴδια αὐτὴ ἐποχὴ ἡ γερμανικὴ οἰκονομία βρισκόταν ὁλοένα καὶ πρὸ πολὺ μπροστὰ σὲ μεγάλες δυσκολίες μὲ τὰ πολύτιμα μέταλλα. Ἄν καὶ τὰ τραπεζογραμμάτια ποῦ κυκλοφοροῦσαν εἶχαν αὐξηθεῖ κατὰ τρεῖς φορές, ὁ ρυθμὸς ἀνάπτυξης τῆς ἐθνικῆς της οἰκονομίας καὶ τῶν βιομηχανιῶν της πρὸ πάντων, ἦταν τόσο γρήγορος, ὥστε ἡ τριπλασιασμένη αὐτὴ χρηματικὴ μάζα νὰ μὴ ἀνταποκρίνεται πιά στὶς ἀνάγκες τῆς κυκλοφορίας.

Ἡ κατάσταση χειροτέρευσε πρὸ πολὺ μὲ τὴν ἀμερικάνικη κρίση τοῦ 1906—7. Σημειώθηκε τότε μεγάλη ζήτηση χρυσοῦ· στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες καὶ τὰ ἀποθέματα τῆς Ράιχσμπάνκ ἐλαττώθηκαν, σὲ σημεῖο ἀνίσχυο. Μέσα σὲ δυὸ μῆνες μονάχα οἱ ἐξαγωγὰς χρυσοῦ ἀπὸ τὴν Εὐρώπην πρὸς τὴν Ἀμερικὴν ξεπέρασαν τὰ 180 ἐκ. δολλάρια, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 100 ἐκ. ἦταν ἀποθέματα γερμανικά.

Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1906 ἡ Ράιχσμπάνκ ὕψωνε τὸν προεξοφλητικὸν τόκον στὰ 6%, αὐτὸ ὅμως δὲν ἐμπόδισε διόλου τὴν ἀμερικάνικη ζήτηση χρυσοῦ, ποῦ τὸ ἐπόμενο μάλιστα ἔτος, 1907, ἐπαιρνε διαστάσεις πολὺ μεγαλύτερες. Κατὰ τὸ ἴδιον διάστημα οἱ ἀπαιτήσεις γιὰ μιὰ αὐξηση τῆς κυκλοφορίας χρημάτων στὴ Γερμανία μεγαλώνανε, ἐγινε δὲ ἀνάγκη νὰ ἐκδοθοῦν νέες ποσότητες χαρτονόμισμα—475 ἐκ. μάρκα—εἰς βάρος τοῦ Κράτους. Τὸ γεγονός αὐτό, μαζὶ μὲ τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἀποθεμάτων, ἔφερε τὰ προβλήματα τοῦ νομίσματος καὶ τοῦ χρυσοῦ κανόνα στὴν πρώτη μοῖρα.

Μέσα σὲ τέτοιες συνθήκες εἶδε τὸ φῶς ἡ γνωστὴ πραγματεία τοῦ οἰκονομολόγου Κνάππ γιὰ τὸ χρῆμα ποῦ φέρει τὸν τίτλον: «Κρατικὴ θεωρία γιὰ τὸ χρῆμα».

Τὸ πρῶτον ποῦ ἔκανε μὲ τὴν ἐργασία του αὐτὴ, ἦταν νὰ παρουσιάσει τὸ χρῆμα ὄχι σὰν οἰκονομικὴ, ἀλλὰ σὰν νομικὴ κατηγορία, καὶ νὰ ἐκθρονίσῃ τὸ χρυσὸ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ χρήματος, σὲ μιὰ στιγμή ὅπου ἡ Γερμανία ἔδινε τὸ πᾶν γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ χρυσὸ καὶ συνταύτιζε τὴν πάλιν γιὰ τὴν ἀνακατανομὴ τοῦ κόσμου, μὲ τὴν πάλιν γιὰ τὴν αὐξηση τῶν ἀποθεμάτων της σὲ πολύτιμα μέταλλα.

Ἡ μεταλλικὴ οὐσία τοῦ χρήματος ἦτανε, κατὰ τὸν Κνάππ, ἀναγκασία στὸ μακρινὸ μονάχα παρελθόν. ὅταν τὰ μέσα πληρωμῆς συνίσταντο σὲ ψήγματα χρυσοῦ. Τὰ μέσα ὅμως αὐτὰ γίνανε ἀργότερα ἐνδειγματικὰ μέσα σύμβολα δηλαδὴ ποὺ τὸ Κράτος τὰ εἶχε προικίσει μὲ τὴν ἰσχὺ μέσων πληρωμῆς, ἀδιάφορο ἀπὸ τὶ ὕλικὸ εἶχανε κατασκευασθεῖ. Ἐξελίχθηκαν δὲ στὸ τέλος σὲ χαρτονόμισματα ποῦ, κατὰ τὸν ἴδιον πάντοτε τὸν Κνάππ, ἀποτελοῦν καὶ τὴν «ἀνώτερη μορφή» οὐσιαστικοῦ χρήματος.

Θὰ μπορούσε ὥστόσο νὰ παρατηρηθῇ πὼς ἡ «ἀνώτερη» αὕτη μορφή χρήματος—τὸ χαρτονόμισμα—δὲν φαινότανε νὰ εἶναι καὶ τόσο...οὐσιαστικὴ, ἂν ἔκρινε κανεὶς ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τοῦ χαρτονομίσματος τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ἄσχετα ὅμως πρὸς αὐτὸ ἡ ἱστορία τοῦ χρήματος γενικὰ, δὲ μᾶς εἶπε ποτὲ ὅτι τὰ χρήματα ὑπῆρξαν ἔργο κρατικῆς ἐξουσίας. Ἐκεῖνο ποῦ τὸ Κράτος ἔκανε κατὰ καιροὺς, δὲν ἦτανε νὰ προσδιορίσει τὰ χρήματα τὰ ἴδια σὰν ἀξίες καὶ σὰν γενικὰ, ἰσοδύναμα, ἀλλὰ νὰ τὰ προσδιορίσει σὰν ὀνομασίες χρηματικῆς καὶ βάρης. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸ πὼς τὸ Κράτος ἔριχνε κι' αὐτὸ στὴν κυκλοφορίαν, συχνὰ δέ, νομίσματα ἐνδειγματικὰ ἀξίας καὶ χαρτονόμισματα ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Οὔτε ὅμως τῶν μὲν, οὔτε καὶ τῶν δὲ ἡ ἀξία καθωρίστηκε ἀπὸ τὴ θέλησίν του. Αὕτη καθωριζότανε πάντα ἀπὸ τὴν ἀξίαν τῆς πραγματικῆς ποσότητος χρυσοῦ ποῦ ἀναπληρώνανε στὴν κυκλοφορίαν τὰ χάρτινα αὐτὰ κρατικὰ νομίσματα.

Ὁ Κνάππ, εἶδε στὸ χρῆμα, κατὰ κύριον λόγον, τὸ μέσον πληρωμῆς ποῦ ἔχει κρατικὴ κύρωση καὶ εἶναι ἄσχετο πρὸς ἓνα ὁποιοδήποτε ἄλλο ἀνταλλακτικὸ ἀγαθόν. Λέγει ἄλλως τε :

«Ἄν πρόκειται νὰ ἐξετάσουμε τὸ κάθε μέσον πληρωμῆς σὰν ἀγαθὸ
 » ἀνταλλακτικόν, τότε μιὰ τέτοια ἐξέταση θὰ ἀποδεικνυότανε ὀλοτελῶς
 » παράλογη (ἀνυπόστατη), ἐπειδὴ κατὰ τὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς ἐξέ-
 » λιξης συναντοῦμε καὶ μέσα πληρωμῆς ποῦ δὲν εἶναι καθόλου ἀγαθὰ
 » ἀνταλλακτικά, στὴν κυριολεξίαν τοῦ ὄρου. Ἀπ' αὐτὸ συνάγεται ὅτι ἡ
 » ἔννοια τοῦ ἀνταλλακτικοῦ ἀγαθοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπολογισθεῖ σὰν μιὰ
 » ἀναζητούμενη ἀνώτατη ἔννοια, ἐπειδὴ δὲν περιλαμβάνει ὅλα τὰ μέσα
 » πληρωμῆς» (3).

Ἀπὸ τὴν διαπίστωση αὕτη συνάγεται ὅτι ὁ Κνάππ δὲν ἀρνεῖται πὼς κατὰ τὴν διαδρομὴν τῆς ἱστορίας ὑπῆρξαν ἀνταλλακτικὰ ἀγαθὰ ποῦ ἐκτελοῦσαν λειτουργίαν μέσων πληρωμῆς. Ἀρνεῖται ὅμως ὅτι τὸ κάθε μέσον πληρωμῆς εἶναι καὶ ἀνταλλακτικὸ ἀγαθόν. Φέρνει δὲ ὡς ἀπόδειξιν τὸ χαρτονόμισμα, ποῦ τοῦ χρησιμεύει ὡς ἀφετηρία, γιὰ νὰ ἀρνηθεῖ τὴν ὑπαρξὴ οὐσιαστικῆς ἀξίας στὸ χρῆμα. «Τὰ χαρτονόμισματα—λέγει—δὲν εἶναι ἀνταλλακτικὰ ἀγαθὰ, εἶναι ὅμως ὥστόσο ἀνταλλακτικὰ μέσα».

(3) G. F. Knapp : Staatliche Theorie der Geldes.

Διαφορετική εἶναι φυσικὰ ἡ μαρξικὴ διασαφήνιση. Σύμφωνα μὲ τὰ ἴδια τὰ λόγια τοῦ Μάρξ :

«Τὰ χάρτινα νομίσματα εἶναι ἐνδείγματα ἀξίας μόνο κατὰ τὸ μέτρο
» πού ἀντιπροσωπεύουν ὠρισμένες ποσότητες χρυσοῦ, ἡ δὲ ποσότητα
» χρυσοῦ, καθὼς καὶ κάθε ἄλλη ποσότητα ἐμπορευμάτων εἶναι ταυτό-
» χρονα καὶ ποσότητες ἀξίας».

Ἡ διάκριση καὶ ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τὴν μαρξικὴ θεωρία ἀπὸ τὸν νομιναλισμὸ εἶναι, ἀπ' ὅτι βλέπουμε, πολὺ μεγάλη. Γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴν ἀνταλλακτικὴ λειτουργία, τὴν ἀνταλλακτικὴ ιδιότητα τῶν ἐμπορευμάτων καὶ τοῦ χρήματος, ὁ Μάρξ ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸ νόμο τῆς ἀξίας. Ὁ Κνάππ ἀναχωρεῖ, ἀντίθετα, ἀπὸ μιὰ νομικὴ ἐρμηνεία, γιὰ νὰ μᾶς πεῖ πὼς τὰ χρήματα εἶναι χρήματα τότε μόνο, ὅταν ἡ μονάδα τους—«μονάδα ἀξίας»—ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενό της σὲ μέταλλο, κατὰ συνέπεια κρατικῆς ἐπέμβασης στὴν χρηματικὴ λειτουργία. Ἀρνεῖται ἔτσι τὴν ἐμπορευματικὴ φύση τοῦ χρήματος γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο ὅτι ἀρνεῖται τὸ νόμο τῆς ἀξίας.

Ἄν ὅμως τὸ Κράτος εἶχε τὴ δύναμη νὰ μετατρέπει τὰ ἀπλὰ ἐνδείγματα, ὅπως εἶναι τὰ χάρτινα νομίσματα, σὲ μέσα πληρωμῆς καὶ νὰ προσδιορίζει γι' αὐτὰ λειτουργίες χρήματος, τότε τί θὰ γινότανε μὲ τίς τιμές ; Πὼς θὰ βρίσκανε τὰ ἐμπορεύματα τὸν τρόπο νὰ ἐκφράσουν τὴν ἀξία τους πάνω σὲ χαρτιά στερημένα κάθε ἀξίας καὶ σὲ τί ἀναλογίες ;

Γιὰ τὸν Κνάππ ὅμως, πρόβλημα σὰν κι' αὐτὸ πού θέτουνε τὰ πῶ πάνω ἐρωτήματα, δὲν ὑπάρχει, ἐπειδὴ, μιὰ καὶ τὸ Κράτος καθορίζει τὴν ἀξία τοῦ νομίσματος, τὸ γεγονός θὰ ἦτανε κάτι τὸ ἀπόλυτα σαφές, κάθε δὲ μεταβολὴ στὶς τιμές τῶν ἐμπορευμάτων—ἀπ' ἐκεῖ καὶ πέρα—θᾶπρεπε νὰ ἐξηγηθεῖ ὀχι πιά μέσ' ἀπὸ τὸν κόσμο τοῦ χρήματος, ἀλλὰ μέσ' ἀπὸ τὸν κόσμο τῶν ἰδίων τῶν ἐμπορευμάτων. Αὐτονόητο, ὅτι ἡ ἀποψη αὕτη γιὰ τὴν κρατικὴ παντοδυναμία στοῦ χρῆμα καὶ γιὰ τὸ ἀμετάβλητο τῆς ὀνομαστικῆς ἀξίας τοῦ χρήματος—μιὰ καὶ τοῦ δοθεῖ κρατικὴ κατακύρωση—ὀδηγεῖ κατ' εὐθείαν στὸν πληθωρισμό. Τὸ «ἀπελευθερωμένο» ἀπὸ κάθε συσχέτιση πρὸς τὰ πολύτιμα μέταλλα χαρτονόμισμα τοῦ Κνάππ πού θὰ μποροῦσε νὰ κυκλοφορήσει σὲ ὅποιεσδήποτε ποσότητες, χωρὶς νὰ χάσει οὔτε κατ' ἐλάχιστο τὴν ἀξία του, ἐπειδὴ ἔτσι τὸ προσδιορίζει ὁ νόμος (!), εἶναι τὸ ἴδιο ἐκεῖνο χαρτονόμισμα ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ μὲν Γερμανοὶ κατὰ τὰ ἔτη 20—23, οἱ δὲ Ἕλληνες κατὰ τὴν κατοχὴ, δίνανε δις καὶ τρεῖς ἑκατομμύρια γιὰ νὰ ἀποκτήσουμε ἓνα ὅποιοδήποτε καταναλώσιμο ἀγαθό, ἔστω καὶ στὴν πῶ ἀσήμαντὴ ποσότητα. Μὴν ξεχνᾶμε ὅμως πὼς προκειμένου γιὰ πολεμικὲς περιπέτειες, ὁ Κνάππ μᾶς ἔχει πεῖ πὼς «ὁ πόλεμος μᾶς ἐξαναγκάζει στὸ νὰ εὐρύνουμε τὰ περιθώρια τῆς ζωῆς μας» καὶ πὼς «τὰ χαρτονομίσματα ἀποτελοῦν μέσα μονάχα γιὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἐξαναγκαστικῆς αὐτῆς διερεύνησης» (!), δικαιολόγησε δηλαδὴ προκαταβολικὰ ὅλες τίς...διευρύνσεις πού γίνονται πρὸς ὄφελος τοῦ μονοπω-

λιακοῦ κεφαλαίου, μέσα σὲ καθεστῶς πληθωρισμοῦ. Ὁ Κέυνες δὲν εἶπε μήπως, μερικὰ χρόνια μετὰ τὸν Κνάππ, πῶς «στὴν ἀναγειρομένη πυραμίδα, οἱ σεισμοί, ἀκόμα καὶ οἱ πόλεμοι μποροῦν νὰ συμβάλλουν στὴν αὐξηση τοῦ πλούτου» ;

Ἐξ ἄλλου, ὁ Κνάππ, ἀφοῦ ἀπὸ τὰ ψήγματα χρυσοῦ πέρασε στὰ ἐνδείγματα χρυσοῦ καὶ ἀνέβηκεν ἔτσι ἀλληλοδιάδοχα ὅλα τὰ σκαλοπάτια τῆς νομισματικῆς...τελειότητος, ἀπηύθυνε ὁ ἴδιος τοῦ ἐκκλήση πρὸς τοὺς κριτικούς τοῦ πληθωρισμοῦ καὶ τοὺς καλοῦσε νὰ συμμεθέξουν στὴν ἐπεξεργασία ἐνὸς δημοσιονομικοῦ προγράμματος, πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδεχθῇ τὸ γερμανικὸ κράτος, κατὰ τὰ ἔτη ἐνὸς πιθανοῦ πολέμου. Τοὺς κάλεσε δηλαδὴ σὲ συνεργασία, γύρω ἀπὸ ἓνα πρόγραμμα χρηματοδότησης τοῦ πολέμου, μὲ πληθωρικὸ χαρτονόμισμα. Ὅμως ξέρουμε πολὺ καλά, ἀπὸ τὴ σύγχρονη ἱστορία τοῦ γερμανικοῦ νομίσματος, σὲ τί οἰκτρὸ τέλος καταλήξανε αὐτὲς οἱ προσπάθειες, πού ἀντανάκλousανε ἀπ' εὐθείας τὴν πρωσσικὴ ἀντίληψη παντοδυναμίας τοῦ Κράτους καὶ ἤρθανε στὴν ἐπιφάνεια μὲ μιὰ ξεχωριστὴ λάμψη, ἐπειδὴ οἱ δυσκολίες πού ἀντιμετώπιζε ἡ γερμανικὴ οἰκονομία σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ ἀποθέματα χρυσοῦ ἦτανε πολὺ μεγάλες καὶ οἱ πολεμικὲς περιπέτειες τοῦ γερμανικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ μεγαλύτερες.

Ὡστόσο, τὸ οἰκτρὸ τέλος τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κνάππ γιὰ τὸ χρῆμα καὶ τὴν πολεμικὴ χρηματοδότηση, δὲ σημείωσε καὶ τὸ τέλος τοῦ νεώτερου νομιναλισμοῦ. Ἡ σημαία ἐνὸς ἀκάλυπτου χάρτινου νομίσματος κρατικῆς καταναγκαστικῆς κυκλοφορίας, «ρυθμιζόμενου καὶ διευθυνόμενου», πέρασε ἀπὸ τὰ χέρια τῶν θεωρητικῶν τῆς Γερμανίας, στὰ χέρια ἀγγλῶν οἰκονομολόγων τῇ φορᾷ αὐτῇ, ἐπειδὴ μετὰ τὴ Γερμανία ἦτανε τώρα ἡ σειρὰ τῆς Ἀγγλίας νὰ δοκιμάσει τίς νέες ἀνισες διατάξεις τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων στὸν κόσμον. Πέρασαμε ἔτσι ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ Κνάππ στὴ μεγαλύτερη προσωπικότητα τοῦ λόρδου Κέυνες. Ὁ νομιναλισμὸς ἐπεξεργασμένος μὲ τὴν κολοσσιαία πείρα καὶ τὴν ἀναντίρρητὴ ἀγγλικὴ ἐμπειρικὴ σοφία, ἐπανεμφανίστηκε πῶς λαμπερὸς καὶ πῶς ἀπαιτητικὸς, μὲ ἀξιώσεις γενικῆς οἰκονομικῆς θεωρίας.

Οἱ Κέυνεσιανὲς θεωρίες, γιὰ τὸ χρῆμα.

Ὁ πρῶτος παγκόσμιος πόλεμος ἐπέφερε στὶς πῶς πολλὰ σχεδὸν χώρες μιὰ πρωτοφανοῦς ἑκτασης νομισματικὴ κατάρρευση. Τὸ σύστημα χρυσοῦ κανόνα κατέπεσεν ὁλοτελῶς καὶ τὰ τραπεζογραμμάτια πού κυκλοφοροῦσαν δὲν μποροῦσαν πιά τώρα νὰ μετατραποῦν σὲ χρυσό. Τῇ θέσῃ τους τὴν ἤθρανε ἀκάλυπτα χαρτονομίσματα ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας καὶ αὐτὸ ὠδήγησε σ' ἓναν καταπληκτικὸ πληθωρισμό. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ τὸ Δημόσιο Χρέος τῶν κρατῶν μεγάλωσε κατὰ 11½ φορές στὴν Ἀγγλία, κατὰ 30 φορές στὴ Γερμανία, κατὰ 26 φορές στὴν Ἀμερικὴ. Ὅλα περίπου τὰ διαθέ-

σιμα τῶν Τραπεζῶν εἶχαν τοποθετηθεῖ σὲ κρατικά δάνεια καὶ σὲ κρατικά χρεώγραφα, πρὸς σκοποὺς χρηματοδότησης τοῦ πολέμου. Ἔτσι πέντε (5) μεγάλων ἀγγλικῶν Τραπεζῶν οἱ ἐπενδύσεις σὲ κρατικά χρεώγραφα εἶχαν αὐξηθεῖ κατὰ 10 φορές, στὴ δὲ Γερμανία ἡ συμμετοχὴ τῶν μεγάλων Τραπεζῶν σὲ κρατικά δάνεια κατὰ τὰ ἔτη 1914—16 ξεπέρασε τὰ 1100 ἐκ. Μάρκα. Οἱ Ἐκδοτικὲς Τράπεζες γίνανε παντοῦ ἐξαρτήματα τοῦ μηχανισμοῦ χρηματοδότησης τοῦ πολέμου.

Ἐκτὸς αὐτὸ ἡ ἴδια ἡ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου ἔφερε ἀπότομες καὶ φοβερὲς ἀνακατανομὲς στὰ ἀποθέματα χρυσοῦ. Ἐνα μέρος ἀπ' ὅσα διαθέτανε τὰ ἐμπόλεμα εὐρωπαϊκὰ κράτη, ἔπαιρνε τὸ δρόμο γιὰ τὴν Ἀμερική, εἴτε ἐπειδὴ ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθοῦν εἰσαγωγὲς κατεπείγουσες, εἴτε γιὰτὶ ἔπρεπε νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἡ ἐπιτυχία πολεμικῶν δανείων. Κατὰ τὰ ἔτη 1913—18 τὰ ἀποθέματα χρυσοῦ στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες διπλασιάζονταν, ἐνῶ ἐλαττώονταν τὰ ἀποθέματα χρυσοῦ ἄλλων χωρῶν. Τὰ συνολικὰ εὐρωπαϊκὰ ἀποθέματα χρυσοῦ, ἀπὸ 45% τοῦ συνόλου τῶν ἀποθεμάτων τοῦ κόσμου ποῦ ἦτανε στὰ 1918, κατέβαιναν στὰ 34,6% κατὰ τὸ ἔτος 1923.

Αὐτὰ ἦταν ἓνας ἄλλος λόγος ποῦ ἐπέτεινε τὴ νομισματικὴ ἐξάρθρωση. Ἡ ἐξάρθρωση αὐτὴ ἔφθασε στὸ ὕψιστο σημεῖο τῆς κατὰ τὰ μετὰ πολεμικὰ ἔτη, ποῦ μπορούσε νὰ τὰ ὀνομάσουμε ἔτη-μεγάλου νομισματικοῦ πληθωρισμοῦ καὶ συναλλαγματικῆς ἀναρχίας.

Τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ πληθωρισμοῦ τῆς πρώτης πολεμικῆς καὶ μεταπολεμικῆς περιόδου, ἦτανε ὅτι περιέλαβε πολλὲς χώρες μαζί—Βέλγιο, Ἰταλία, Αὐστρία, Οὐγγαρία, Βαλκάνια, Ἰαπωνία—ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, τὴ Γερμανία, τὴ Γαλλία, καὶ τὴ Ρωσσία. Ἐκτὸς αὐτό, ὁ πληθωρισμὸς ἐκεῖνος πραγματοποιήθηκε μὲ τὴ συνεργασία τῶν Ἐκδοτικῶν Τραπεζῶν ποῦ θέσανε σὲ κυκλοφορία δυσανάλογα μεγάλες μάζες ἀκάλυπτα τραπεζογραμμάτια πρὸς χρηματοδότηση τῶν Κρατῶν, πρᾶγμα ποῦ ἐσθμαίνει μιὰ ντὲ φάκτο κυκλοφορία ἀκάλυπτου χαρτονομίσματος (ἐξαίρεση ἀπέτελεσε τότε ἡ Ἀγγλία μονάχα, ὅπου στὴ μεγάλη μάζα χρηματικῆς κυκλοφορίας ἦτανε ὄχι ἀκάλυπτα τραπεζογραμμάτια, ἀλλὰ κρατικά χαρτονομίσματα).

Ἡ πληθωρικὴ διόγκωση ἔγινε μεγαλύτερη μὲ τὴν τρομακτικὴ αὐξηση τῶν καταθέσεων στὶς ἐμπορικὲς τράπεζες καὶ τὴν περίσσεια ρευστοῦ δανειακοῦ κεφαλαίου. Κατ' ἀντίθεση πρὸς τὸν ρυθμὸ ἀνάπτυξης τοῦ πραγματικοῦ κεφαλαίου ποῦ ἦτανε βραδύτερος, ὁ ρυθμὸς ἀνάπτυξης πιστωτικῶν κεφαλαίων ἔγινε ταχύτατος. Ἔτσι στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες π.χ. οἱ τραπεζικὲς καταθέσεις αὐξήθηκαν κατὰ 200% σὲ διάστημα 25 ἐτῶν (1913—1938), ἐνῶ ἡ βιομηχανικὴ παραγωγὴ κατὰ 20% μόνον. Τὰ ἀντίστοιχα στοιχεῖα ὡς πρὸς τὴν Ἀγγλία εἶναι 150% γιὰ τὶς καταθέσεις καὶ 13% γιὰ τὴν παραγωγὴ. Ἡ περίσσεια αὐτὴ δανειακοῦ κεφαλαίου κατέστησε τὸ πιστωτικὸ σύστημα ἐντελῶς παρασιτικόν, ἐξέθρεψε τὴν τάση πρὸς μὴ παραγωγικὲς τοποθετήσεις

ὅπως τῇ χρηματιστηριακῇ κερδοσκοπίᾳ νὰ ποῦμε ἢ τὴν κερδοσκοπίαν στὰ κρατικὰ χρεώγραφα, τὴν πιστοδότηση ἐξοπλισμῶν, καθὼς καὶ τὴν τάση πρὸς μικροπρόθεσμα, κατὰ προτίμησιν, διεθνῇ δάνεια.

Ἡ σχετικὴ σταθεροποίηση τῶν ἐτῶν 1923—29 δὲν ἦτανε καὶ ἐπαναφορά τοῦ χρυσοῦ κανόνα στὴν φυσικὴ λειτουργία του. Ἐγίνε ἀναγωγή τῶν νομισμάτων σὲ ράβδους χρυσοῦ ἢ σὲ σταθερὰ νομίσματα ἄλλων χωρῶν, δὲν ξαναγυρίσαμε ὅμως στὸ μεταλλικὸ νόμισμα. Τὰ συμπτώματα μιᾶς βαθύτερης ὀργανικῆς κρίσης, πού τὴν ἐπέτεινε τώρα ὁ χωρισμὸς τοῦ κόσμου σὲ δύο συστήματα καὶ κατὰ συνέπεια ὁ σχετικὸς περιορισμὸς τῶν ἀγορῶν, δὲν εἶχαν διόλου ἐξαλειφθεῖ μὲ τὴ σταθεροποίηση. Ἡ δυσαναλογία μεταξὺ πραγματικοῦ (παραγωγικοῦ) καὶ δανειακοῦ κεφαλαίου, διατηρήθηκε. ἔγινε μάλιστα μεγαλύτερη. Κατὰ τὰ ἔτη 1924—29, τὰ 52% μόνον τῶν τίτλων πού εἶχαν ἐκδοθεῖ στὴν Ἀμερικὴ καὶ τὰ 40% μόνον τῶν ὧσων εἶχαν ἐκδοθεῖ στὴν Ἀγγλία ἀφοροῦσαν τίς βιομηχανίες ἢ τίς μεταφορές. Τὰ ὑπόλοιπα ἦτανε ἐπενδύσεις σὲ χρεώγραφα κρατικά. Κατὰ τὸ ἴδιον περίπου χρονικὸ διάστημα οἱ τραπεζικὲς καταθέσεις στὶς Ἑν. Πολιτεῖες παρουσιάζανε μὴν αὐξηση ἀπὸ 30%. Ἐνῶ δὲ ἡ βιομηχανικὴ παραγωγή δὲν εἶχεν αὐξηθεῖ πάνω ἀπὸ 18% οἱ τραπεζικὲς προεξοφλήσεις ἀνεβαίνανε κατὰ ποσοστὸ 37% καὶ οἱ μετοχὲς τριπλασιάζανε τὴν ἀξία τους. Τὸν Αὐγούστου τοῦ 1929 ἡ ἀξία τῶν μετοχῶν στὸ χρηματιστήριον τῆς Νέας Ὑόρκης εἶχεν ἐκτιμηθεῖ σὲ 90 δις ἐκ. δολλάρια ἐναντὶ 24 δις ἐκ. δολλαρίων πού εἶχεν ἐκτιμηθεῖ τὸ ἔτος 1924.

Ἐναν μῆνα ἀργότερα, ξεσποῦσεν ἡ καταπληκτικὴ ἐκείνη χρηματιστηριακὴ κρίσις καὶ οἱ ἴδιοι τίτλοι χάνανε μονομιᾶς τὰ 36% σὲ μερικὲς δὲ περιπτώσεις καὶ τὰ 50 καὶ τὰ 80% τῆς ἀξίας τους. Ἡ βιομηχανικὴ παραγωγή ἔπεφτε κατὰ 44%, οἱ τιμὲς κατὰ 50%, τὸ δὲ παγκόσμιον ἐμπόριον περιόριζότανε στὸ ἓνα τρίτον.

Μέσα σ' αὐτὲς τίς συνθήκες ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της καὶ διαμορφώθηκε ἡ Κεϋνεσιανὴ θεωρία γιὰ τὸ χρῆμα μὲ τὰ γνωστὰ ἔργα τοῦ συγγραφέα : «Πραγματεία γιὰ μιὰ νομισματικὴ μεταρρύθμιση» καὶ «Πραγματεία γιὰ τὸ χρῆμα» ὅπου ὁ χρυσὸς ἐκθρονιζότανε καὶ πάλι ἀπὸ τὴ χρηματικὴ του λειτουργία, σὰν «ἐπιβίωση βάρβαρη» καὶ τῇ θέσῃ του τὴν ἐπαίρνε ἓνα χαρτονόμισμα ἀπηλλαγμένον ᾄθην ἀπὸ «τὰ δεσμά τοῦ χρυσοῦ». ἓνα νόμισμα ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας πού μοναδικὴ ἀξία εἶχε τὴν...χάρτινη ἀξία του. Ἡ ποσότητά του πού θὰ τὴν καθώριζε κάθε φορὰ τὸ Κράτος, θὰ μπορούσε μὲ τὴ σειρά της, νὰ ρυθμίσει τίς ἐμπορικὰς τιμὲς, νὰ εὐρύνει τὴν πίστη μειώνοντας τὸν τόκο, νὰ γίνῃ δὲ ἔτσι τὸ νόμισμα αὐτὸ ἓνα ὄπλον γιὰ μιὰ σχεδιασμένη οἰκονομία, μὲ πλήρη ἀπασχόληση.

Ἡ Κεϋνεσιανὴ θεωρία γιὰ τὸ χρῆμα ἀκολουθεῖ δύο μεγάλες κατευθυντήριες γραμμές : Ἀποχωρίζει τὸ χαρτονόμισμα ἀπὸ ὅποιαδήποτε σχέση πρὸς τὸ χρυσό, ἐκτὸς ὅταν κλονίζεται τὸ ἰσοζύγιον πληρωμῶν, ἢ εἶναι πόλε-

μος καὶ δὲν παραδέχεται μετατρεψιμότητα. Δημιουργεῖ πιστωτικές προϋποθέσεις, γιὰ τὴ στήριξη σταθερῶν τιμῶν. Καὶ στή μία καὶ στήν ἄλλην ἀπὸ τίς δυὸ αὐτὲς κατευθυντήριες γραμμὲς τὸ χρῆμα εἶναι ἓνα ἐνδειγμα χωρὶς καμμίᾳ ἐσωτερικῇ ἀξία. Ἡ ἀξία τοῦ καθορίζεται, κατὰ τὸν Κέινες, ἀπὸ τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στίς ἐκάστοτε ποσότητες τῶν ἐμπορευμάτων πρὸς πώληση καὶ στίς ποσότητες χαρτονομίσματος στίς ὁποῖες ἐκφράζονται τὰ πωλούμενα ἐμπορεύματα. προκύπτει δὲ ἡ ἀξία τοῦ αὐτῇ ἀπὸ τὸν πολλαπλασιασμό τῶν πρὸς πώληση ἐμπορευμάτων ἐπὶ τῆς μέσης τιμῆς τους.

Τὸ σχῆμα τὸ διετύπωσε ὁ ἴδιος μὲ τὴν ἀκόλουθη ἀνταλλακτικῇ ἐξίσωση :

$$P.R=E-S$$

ὅπου P εἶναι τὸ δεδομένο ἐπίπεδο τῶν τιμῶν τῶν ἀγαθῶν κατανάλωσης, R τὸ ποσὸ τῶν ἀγαθῶν, E τὸ συνολικὸ χρηματικὸ εἰσόδημα τῆς κοινωνίας καὶ S τὸ ποσὸ τῆς ἀποταμίευσης, πού δὲ θὰ δαπανηθεῖ σὲ ἀτομικῇ κατανάλωσι. Αὐτονόητο εἶναι πὼς ἂν ἀπὸ τὸ συνολικὸ χρηματικὸ εἰσόδημα E δὲν ἀφαιρέσουμε, τὴν ἀποταμίευσιν S, τότε θὰ εἴχαμε τὴ σχέση :

$$P.R=E$$

πού θὰ μᾶς ἔδινε τὸν ὀλικὸ ὄγκο τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας, ὁ ὁποῖος θὰ προσδιώριζε τὸ ὕψος τῆς ζήτησης καὶ στὰ ἀγαθὰ καὶ στίς ἐπενδύσεις.

Ἡ ἐξίσωση αὐτῇ εἶναι ὥστὸσο φανταστικῇ, προσομοιάζει δὲ πρὸς τὴν ἐξίσωση τοῦ Φίσερ, κατὰ τὴν ὁποία :

$$M.V.=pQ$$

ὅπου M εἶναι ἡ ποσότητα χρήματος ἐν κυκλοφορίᾳ, V ἡ ταχύτητα κυκλοφορίας, p τὸ μέσο ἐπίπεδο τῶν τιμῶν καὶ Q ἡ ποσότητα τῶν ἐμπορευμάτων πού ἔχουν πωληθεῖ.

Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς πὼς καὶ οἱ δυὸ αὐτὲς ἐξισώσεις παραποιοῦν τὴν πραγματικότητα, ἐπειδὴ ἀφήνουν τίς τιμές νὰ σχηματίζονται αὐθαίρετα ἀπὸ μιὰ συνάντησιν ὀγκῶν χρήματος καὶ ἐμπορευμάτων. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἀφήνουν τὴν ἀγοραστικὴ δύναμιν τοῦ χρήματος νὰ καθορίζεται ἀποκλειστικὰ σχεδόν, ἀπὸ τὴν ποσότητά του. Ξέρουμε ὥστόσο ὅτι δὲν εἶναι οἱ τιμές τῶν ἐμπορευμάτων ἐκεῖνες πού ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ποσότητα τοῦ χρήματος ἐν κυκλοφορίᾳ, ἀλλὰ ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος πού ἐξαρτᾶται ἀπὸ τίς τιμές.

Ὁ Φίσερ ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ μάζα τοῦ χρήματος πρέπει νὰ ἰσοῦται πρὸς τὴ μάζα τῶν ἀγαθῶν πού ἔχουν πωληθεῖ, πολλαπλασιασμένη μὲ τὴν τιμὴν τους. Κατὰ συνέπεια, τὰ ἐπίπεδα τῶν τιμῶν θὰ ὑψώνονται ἢ θὰ πέφτουν ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἡ μάζα χρήματος θὰ αὐξάνεται ἢ θὰ ἐλαττώνεται. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι ὑπὸ ἀμετάβλητες συνθῆκες σταθεροῦ νομίσματος, ἡ ἐκφραση τῆς ἀξίας τῶν ἐμπορευμάτων σὲ χρῆμα, δηλαδὴ ἡ τιμὴ τους, μπορεῖ νὰ διακυμανθεῖ, ἄσχετα μὲ τὸ ποῖα εἶναι ἡ μάζα χρήματος πού στέκεται ἀπέναντι

τους καὶ τοῦτο ἐξ αἰτίας μεταβολῶν στοὺς συντελεστὲς παραγωγῆς τῶν ἐμπορευμάτων.

Οἱ ἴδιες παρατηρήσεις ἰσχύουνε καὶ γιὰ τὴν χρηματικὴ θεωρίαν τοῦ Κέυνες. Μεγαλύτερη μάλιστα εἶναι ἡ σημασία τους ἐδῶ, ἐπειδὴ ὁ Φίσερ ἐπεχείρησεν ἐπὶ τέλους νὰ συνδέσει τὸ «ιδεῶδες» καὶ «ρυθμιστικὸ» δολλάριό του, μὲ τὸν χρυσό, ἔστω καὶ κακότεχνα. Ἐνῷ ὁ Κέυνες ἄφησε τὸ «ρυθμισμένο», νόμισμά του στὴν προαίρεση τῶν ἐκδοτικῶν ταχυπιεστηρίων καὶ στὴν... θεία πρόνοια. Δὲν τὸν ἐπηρέασε ποσῶς τὸ γέγονός, ὅτι ἓνα χαρτονόμισμα «ἐλεύθερο χρυσοῦ» εἶναι καθαρὴ φαντασίωση. Καὶ ὅτι τὰ ἀκάλυπτα, μὴ μετατρέψιμα καὶ ἀναγκαστικά χαρτονομίσματα δὲν εἶναι καὶ τόσο «ἀπελευθερωμένα» ἀπὸ τὸ χρυσό, ὅσο τὰ ἴδια ἀφήνουν νὰ φαίνεται, ᾧ ὅσο οἱ οἰκονομολόγοι διατείνονται... Παραμένουν ἐνδείγματα χρυσοῦ, ἀσταθῆ, ὥστόσο ὅμως ἐνδείγματα, πού ὑπόκεινται σὲ ὑποτίμηση, μέχρι πληθωρισμό, ὅπως τὸ ἔχουμε ἰδεῖ στὴν ἐποχὴ μας καὶ τὸ ἔχουμε ζήσει καὶ τὸ ζοῦμε συνέχεια.

Ἡ δευτέρα κατευθυντήρια γραμμὴ τῆς Κεύνεσιανῆς θεωρίας γιὰ τὸ χρῆμα, αὕτῃ πού προβλέπει τὴ δημιουργία σταθερῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴ στήριξη τῶν τιμῶν εἶναι καὶ ἡ σπουδαιότερη. Ἐπειδὴ αὕτῃ, ἀναχωρώντας ἀπὸ τὴν προϋπόθεση ἐνὸς «διευθυνόμενου»—σχετικὰ σταθεροῦ—χρήματος, ἀπηλλαγμένου ἀπὸ τὸν χρυσό (!), διανοίγεται σὲ γενικὴ θεωρία «οἰκονομικῆς ἁρμονίας» τοῦ συστήματος καπιταλιστικῆς ζωῆς καὶ διατείνεται ὅχι μόνο στὴν ἐξαφάνιση τῶν κυκλικῶν κρίσεων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξάλειψή φαινομένων μακρᾶς διάρκειας—χρόνια ἀεργία—ὑποκατανάλωση—δόλοκληρῶνεται δὲ στὸ σχῆμα τῆς πλήρους ἀπασχόλησης.

Ὅπως καὶ ὅλες οἱ προηγούμενες, ὡς καὶ οἱ πιὸ νεώτερες, θεωρητικὲς διατυπώσεις αὐτῆς τῆς κατηγορίας, ἡ Κεύνεσιανὴ θεωρία ἀρνεῖται τὴν καθοριστικὴ βαρύτητα τοῦ νόμου τῆς ἀξίας καὶ ἀναζητεῖ, στὰ πεδία τῆς κυκλοφορίας, τὰ φαινόμενα ἐκεῖνα πού θὰ μπορούσαν νὰ παρουσιάσουν, κατὰ τὴν ἐπανάληψή τους, συνοχὴ καὶ ἀλληλοεξάρτηση, κατὰ τρόπο πού νὰ γίνεται δυνατό νὰ συναρτηθοῦν καὶ νὰ κινηθοῦν μέσα σὲ μιὰ ἀμοιβαιότητα καὶ ἀλληλοσχέση. Ἐχουμε νὰ κάνουμε ἐδῶ μὲ μιὰ ἐπιμελημένη συστηματικὴ καὶ λογικὴ ἐπεξεργασία τῶν παράγων, ἀλλὰ ὥστόσο σημασίας στοιχείων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς, διὰ μέσου τῆς κινητικῆς τῶν ὑποίων γίνεται προσπάθεια νὰ ἐπηρεασθοῦν καὶ νὰ ρυθμισθοῦν τὰ καθαυτὸ λειτουργικὰ στοιχεῖα τῆς. Οἱ ψυχολογικοὶ παράγοντες, ὅπως ἡ «ροπὴ πρὸς τὴν ρευστότητα» ἢ «ἡ ροπὴ πρὸς τὴ μικρότερη κατανάλωση» ἢ «ἡ ἀνεπαρκὴς παρακίνησις πρὸς ἐπενδύσεις», λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν σὲ ἴσο σχεδὸν βαθμό, ὅσο καὶ τὸ κέρδος, ἢ ὁ τόκος στὴν ἐκτίμηση τῶν φάσεων τῆς πορείας τοῦ κύκλου, δυνάμενοι, σὲ ἴσο ἐπίσης βαθμό, νὰ διασπᾶσουν τὴν ἐνότητα του, ἔστω καὶ ἂν δὲν ὑπάρχουνε ἄλλοι συντελεστὲς, πιὸ οὐσιαστικοὶ καὶ πιὸ ἀντικειμενικοὶ, ὅπως ἡ ὑπερπαραγωγή, ἢ ἡ ὑποκατανάλωση. Ἄν οἱ παράγοντες αὐτοί, οἱ ψυχολογικοὶ, μαζί

μέ τοὺς παράγοντες τοῦ τόκου καὶ τοῦ κέρδους, ἀφηνότανε νὰ κινηθοῦν αὐτόματα, ὅπως συνέβαινε στὴν φιλελεύθερη καπιταλιστικὴ οἰκονομία. τότε θὰ εἴχαμε τὸ χάος. Ἄν ὅμως γινότανε αὐτὸ ποὺ προκρίνει ἡ Κεϋνεσιανὴ θεωρία καὶ οἱ παράγοντες αὐτοὶ μπορούσαν νὰ συνδυασθοῦν καὶ νὰ διαταχθοῦν μετὰ ἓνα ὠρισμένο τρόπο, τότε δὲν θὰ ἐπισυνέβαινε καμιὰ διαταραχὴ. Μὲ βάση ἓνα χαρτονόμισμα ρυθμισμένο, θὰ μπορούσε νὰ «ρυθμισθῇ» ἡ ζήτησις καὶ μὲ βάση τὴν «ρύθμισι» τῆς πίστεως. νὰ προωθηθοῦν ἐπενδύσεις καὶ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἰσορροπία.

Τὰ ἐμπορεύματα ἀτομικῆς κατανάλωσης καὶ τὰ μέσα παραγωγῆς, ὁ Κεϋνες τὰ ἐξετάζει χωριστά, τόσο ὡς πρὸς τὶς τιμές τους, ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν κυκλοφορίαν τους. Τὰ πρῶτα ἀπ' αὐτὰ εἰσέρχονται στὴ σφαῖρα κατανάλωσης ἀπ' εὐθείας. Ἐνῶ τὰ δεύτερα ἀποτελοῦν ἐπενδύσεις σταθεροῦ κεφαλαίου. Τῶν πρῶτων οἱ τιμές, διαμορφώνονται σὲ ὠρισμένα ἐπίπεδα, ἀνάλογα πρὸς τὴν σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς ποσότητες τους καὶ στὸν ὄγκο τοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος ποὺ διευθύνεται πρὸς τὴν ἀτομικὴ κατανάλωση. Ἐνῶ τῶν δευτέρων—τῶν κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν—οἱ τιμές προσδιορίζονται ἀπὸ τὸν ὄγκο τῆς ἀποταμίευσης χρήματος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ κατευθυνθεῖ πρὸς ἐπενδύσεις. Ὅσο ἡ «παρακίνηση πρὸς ἐπενδύσεις» στοὺς κεφαλαιούχους εἶναι μεγαλύτερη, τόσο ἡ κινητοποίηση τῶν ἀποταμιεύσεων ἐπαυξάνεται καὶ τόσο ἡ ζήτησις κεφαλαιουχικῶν ἀγαθῶν μεγαλώνει καὶ οἱ τιμές τους ὑψώνονται. Ἡ «παρακίνηση» αὕτη μπορεῖ νὰ μειωθεῖ, ἂν τὰ ἐπίπεδα τῶν τόκων βρίσκονται σὲ μεγάλο ὕψος. Καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση ἡ ζήτησις εἶναι βασικὸ στοιχεῖο.

Τὴν ζήτησις αὕτη ὁ Κεϋνες τὴν θεωρεῖ ἀνεπαρκῆ ὡς πρὸς τὰ ἀγαθὰ κατανάλωσης, ἀποδίδει δὲ τὸ γεγονὸς αὐτὸ ὄχι στὴν ἀνεπάρκεια ἀγοραστικῆς δύναμης, ἀλλὰ στὴν «ἀσθενῆ ροπὴ πρὸς κατανάλωση», ποὺ προέρχεται, λέγει, ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι «οἱ ἄνθρωποι ρέπουν, κατὰ κανόνα, στὸ νὰ αὐξάνουν τὴν κατανάλωσίν τους, μὲ τὴν αὐξηση τοῦ εἰσοδήματός τους—ὄχι ὅμως στὸν ἴδιο βαθμὸ στὸν ὁποῖο αὐξάνεται τὸ εἰσόδημά τους».

Ἐχομε λοιπὸν τώρα, στὴ μὲν περίπτωσι τῶν ἐπενδύσεων τὸν παράγοντα τοῦ ὑψηλοῦ τόκου, σὰν παράγοντα ἀνασχετικὸ τῆς «παρακίνησης πρὸς ἐπενδύσεις». Στὴ δὲ περίπτωσι τῶν ἀγαθῶν κατανάλωσης, τὸν παράγοντα τῆς ἀποταμίευσης ποὺ παρεμποδίζει μιὰ μεγαλύτερη ζήτησις. Ἄν μπορούσε νὰ ρυθμισθεῖ ἡ ζήτησις ἔτσι, ποὺ νὰ μὴν ὑστερεῖ, καὶ ἡ πίστις ἔτσι ὥστε νὰ χρηματοδοτοῦνται ἐπενδύσεις μὲ χημηλὸ τόκο, τότε οἱ πηγές πλούτου θὰ μπαίνανε ὅλες ὑπὸ ξντονη ἐκμετάλλευσιν, φαινόμενα ὅπως ἡ χρόνια ἀεργία θὰ εἶχαν ἐξαφανισθεῖ καὶ ἡ κοινωνία θὰ ἦτανε σὲ παντοτινὴ εὐημερία.

Στὶς ἀντιλήψεις αὐτές τοῦ Κεϋνες θὰ ἦτανε δυνατό νὰ παρατηρήσει καὶ νὰ ἀκόλουθα :

Πρώτη παρατήρηση: Ὁ Κέυνες θέτει τὴ μεγαλύτερη ζήτησις στὴ βάση τῆς μεγαλύτερης παραγωγῆς καὶ σὰν προϋπόθεσίν της μάλιστα. Τὴν διαιρεῖ δὲ σὲ ζήτησις καταναλωτικῶν ἀγαθῶν (αὕτῃ συναντᾷ τὰ δρία τῆς στὰ εισοδήματα ποὺ δαπανῶνται πρὸς σκοποὺς ἀτομικῆς κατανάλωσης) καὶ σὲ παραγωγικὴ ζήτησις ποὺ προσδιορίζεται ἀπὸ τὸν ὄγκο τῶν διαθέσιμων κεφαλαίων. Ἡ ζήτησις αὕτη, εἶναι ἀρκετὴ τότε μονάχα, ὅταν τὸ ἄθροισμα τῶν δυὸ αὐτῶν κατηγοριῶν προκαλεῖ πλήρη ἀπασχόληση. Ὑπάρχει δὲ «πλήρης ἀπασχόληση» κατὰ τὸν Κέυνες, τότε μονάχα, ὅταν «ἡ ροπὴ πρὸς τὴν κατανάλωσιν» καὶ ἡ «παρακίνησις, πρὸς τὶς ἐπενδύσεις» βρεθοῦν, ἢ μιὰ ἀπέναντι στὴν ἄλλη, σὲ μιὰ ὠρισμένη σχέσις καὶ συγκεκριμένα σὲ μιὰ σχέσις «ὀπτιμουμ». Τότε ὑπάρχει πλήρης ἀπασχόληση.

Στὴν πραγματικότητα ὁμως ἡ σχέσις ἀνάμεσα στὴ ζήτησις καὶ στὴν παραγωγή εἶναι ἀκριβῶς ἀντίθετη ἀπὸ ὅτι, μᾶς τὴν παρουσιάζει ὁ Κέυνες. Πρωταρχικὸ καὶ προσδιοριστικὸ στοιχεῖο δὲν εἶναι τὸ ὕψος τῆς ζήτησης, ὅπως ὑποστηρίζει, εἶναι ἡ ἐπέκτασις τῆς παραγωγῆς. Ἄν ἡ ἀναπαραγωγικὴ διαδικασία δὲν εὐρύνεται σὲ ρυθμοὺς τέτοιους ὥστε νὰ μπορεῖ νὰ ἀπορροφᾷ τὰ περισσεύματα τῶν διαθέσιμων κεφαλαίων καὶ τῆς διαθέσιμης ἐργατικῆς δύναμης, τότε δὲν ὑπάρχει «πλήρης ἀπασχόληση» καὶ κατὰ φυσικὸ λόγον καὶ μεγαλύτερη ζήτησις. Τὶς αἰτίες μιᾶς τέτοιας κατάστασης θάπρεπε νὰ τὶς ἀναζητήσουμε στὸν ἀναρχικὸ χαρακτῆρα τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας καὶ ὅχι στὴν ψυχολογία.

Δεύτερη παρατήρηση: Τὰ εισοδήματα ποὺ μὲ τὸ ὕψος τους θὰ προσδιορίζουν τὸ μέγεθος τῆς ζήτησης, παράγονται καὶ κατανέμονται κατὰ τὴ διαδικασία τῆς παραγωγῆς στὶς διάφορες φάσεις της. Ὁ κύκλος τῆς καθαυτὸ παραγωγικῆς σφαίρας:

$$X-E... P... E'-X'$$

ἔχει τὸ Χ ὡς ἀφετηρία του. Τὸ Χ αὐτὸ εἶναι τὸ ἀρχικὸ χρηματικὸ κεφάλαιον, ποὺ καταβάλλεται γιὰ νὰ ἀγορασθοῦνε μέσα, ὕλεις καὶ ἐργασία, μετατρεπόμενον ἔτσι σὲ Ε. Τὸ Ε μεταμορφώνεται, διὰ μέσου τῆς καθαυτὸ παραγωγικῆς ἐργασίας Π, σὲ νέο προϊόν, τὸ Ε' τὸ ὅποιο θὰ ριφθεῖ κι' αὐτὸ μὲ τὴ σειρά του στὴν κυκλοφορία, γιὰ νὰ πραγματοποιηθεῖ σὲ μιὰ ποσότητα χρῆμα Χ'. Τὸ τελευταῖον αὐτὸ Χ' εἶναι ἀξία μεγαλύτερη ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ Χ, καὶ ἐπιτρέπει τὴν ὀλικὴ ἀναπαραγωγή σὲ κλίμακα μεγαλύτερη. Ὁ κύκλος ὁμως αὐτὸς τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς εἶναι ταυτόχρονα καὶ διαδικασία παραγωγῆς καὶ κατανομῆς εισοδημάτων. Ὁ μισθός, τὸ κέρδος (βιομηχανικὸ ἢ ἐμπορικὸ), ὁ τόκος, ἡ πρόσοδος, ὅλες αὐτὲς οἱ κατηγορίαι εἶναι ταυτόχρονα καὶ μορφές εισοδήματος, ποὺ ἔχει ἤδη παραχθεῖ καὶ περικλείεται μέσα στὸ τελικὸ Ε', τὸ ὅποιο βρίσκει τὴ χρηματικὴ του ἔκφραση στὸ Χ'.

Αὐτὸ σημαίνει πῶς ὁ παραγωγὸς ποὺ προμήθευσε τὶς ἀναγκαῖες γιὰ τὴν

παραγωγική διαδικασία πρώτες ύλες, ὁ ἐργάτης πού τις κατεργάζεται, ὁ βιομηχανος πού διέθεσε κεφάλαια γιά τις ἐγκαταστάσεις, τὰ μέσα τις ὕλες καί τὴν ἐργασία πρὸς τὸ σκοπὸ νὰ παραχθεῖ τὸ προϊόν, ἡ Τράπεζα πού τοῦ χορηγεῖ τις πιστώσεις, ὁ ἔμπορος πού θὰ διαθέσει τὸ ἔτοιμο προϊόν στὴν ἀγορά, ὁ πωλητὴς πού θὰ τὸ φέρει στὴν κατανάλωση, ὅλες αὐτὲς οἱ κατηγορίες εἶναι ἄλλες τόσες κατηγορίες εἰσοδήματα ἀπὸ τὸ μέγεθος δὲ καί τὴν ἀναλογία κατανομῆς τους ἐξαρτᾶται τὸ ὕψος τῆς ἀγοραστικῆς δύναμης, τὸ ὕψος τῆς ἀγοραστικῆς ζήτησης τοῦ πληθυσμοῦ. Ἔτσι ἂν συνέβαινε νὰ εἰποῦμε, νὰ εὗρυνθοῦν οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στίς τιμές πού ἔχουν τὰ γεωργικά προϊόντα καί στίς τιμές τῶν βιομηχανικῶν εἰδῶν, ἢ οἱ ἀποστάσεις ἀνάμεσα στὴν τιμὴ ἐργασίας καί στίς τιμές τῶν εἰδῶν κατανάλωσης, θὰ ἦταν δυνατό νὰ προκληθεῖ ἓνας τέτοιος διαχωρισμὸς στὰ χρηματικά εἰσοδήματα, ὥστε ἡ ζήτησις νὰ πέσει παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ συνολικὸ χρηματικὸ εἰσόδημα θὰ εἶχε στὸ μεταξύ αὐξηθεῖ.

Μιά τέτοια περίπτωση θὰ μπορούσαμε νὰ ἀναφέρουμε ἐδῶ, τὴν ἀγγλική : Τὰ κέρδη τῶν καπιταλιστῶν στὴν Ἀγγλία (κέρδη καί τόκοι) ἐκπροσωποῦσαν κατὰ μὲν τὸ ἔτος 1938 ἓνα ποσοστὸ 32,4% πάνω στὸ συνολικὸ βιομηχανικὸ εἰσόδημα, οἱ δὲ μισθοὶ 67,6%. Κατὰ τὸ ἔτος ὅμως 1944 οἱ ἀναλογίες ἦταν 39,3% ὡς πρὸς τὰ κέρδη καί τοὺς τόκους καί 60,7% ὡς πρὸς τοὺς μισθοὺς. Οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ—οἱ μισθοὶ—παρουσιάζονται κατὰ μὲν τὴν περίοδο μεταξύ τῶν ἐτῶν 1904 καί 1908 κατώτεροι τοῦ κόστους ζωῆς κατὰ 5 μονάδες, κατὰ τὴν περίοδο τῶν ἐτῶν 1924—32 κατὰ 17 μονάδες καί κατὰ τὰ ἔτη μεταξύ 1933 καί 1939 κατὰ 6 μονάδες, κάτω τοῦ κόστους. Ἡ εἰκόνα αὕτη, πολὺ χαρακτηριστική, μᾶς δίνεται ἀναλυτικώτερα στὸν παρακάτω πίνακα :

ΕΤΟΣ ΒΑΣΕΩΣ 1900=100

Ἔτη	Πραγμ. μισθός	Κόστος ζωῆς	Διαφορὰ
1904-08	97	102	- 5
1909-14	101	108	- 7
1915-23	180	204	-24
1924-32	164	181	-17
1933-39	163	169	- 6

Ἐκεῖνο πού εἶναι ἀξιοπαρατήρητο στὸν πίνακα αὐτὸν τοῦ συγγραφέα Κουτίνσκι⁽⁴⁾ εἶναι ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τις ἐνδιάμεσες διακυμάνσεις του, ὁ πραγματικὸς ἐργατικὸς μισθὸς στὴν Ἀγγλία ἦταν πάντα κατώτερος τοῦ κόστους ζωῆς. Καί δεύτερον, ὅτι στὰ 1939 ἡ διαφορὰ μεταξύ πραγματικοῦ μισθοῦ καί κόστους ἦταν μεγαλύτερη ἀπ' ὅτι στὰ 1904. Αὐτὸ δὲν εἶναι φυ-

(4) Gurgeu Kutzinsky: Die Geschichte der Lage der Arbeiter in England, Berlin, 1949.

σικά καθόλου εὐνοϊκὸ γιὰ τὶς θεωρίες τοῦ Κέυνες, περὶ μιᾶς μεγαλύτερης ροπῆς πρὸς κατανάλωσιν.

Τὰ ἴδια στοιχεῖα ὑπάρχουνε καὶ γιὰ τὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες ἀναφορικὰ πρὸς τὴ σχέση τοῦ ἐργατικοῦ εἰσοδήματος πρὸς τὸ ἐθνικὸ ὀλικὸ εἰσόδημα. Οἱ μισθοὶ στὶς Ἐνωμένες Πολιτεῖες ἐκπροσωποῦσαν στὰ μὲν 1929 ἓνα ποσοστὸ 46,4% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος, κατὰ δὲ τὸ 1951 τὰ 41,9%.

Εἶναι ὥστόσο ὀλοφάνερο πὼς ἡ ἀποψη τοῦ Κέυνες γιὰ τὴ δημιουργία τεχνητῆς ζήτησης ὑποκρύβει τὴν πραγματικὴ του σκέψη νὰ ἐπιτύχει μεγαλύτερη ἢ καὶ «πλήρη ἀπασχόληση» μὲ τὸ μέσο κρατικῶν δαπανῶν πρὸς ἐξοπλισμούς, πρᾶγμα ποὺ ὀδηγεῖ σὲ πληθωρισμὸ κατὰ συνέπεια τοῦ ὁποῖου πραγματοποιεῖται μιὰ πιδὲ ἐκτεταμένη ἐκμετάλλευση τῆς ἐργασίας καὶ μεγαλύτερα μονοπωλιακὰ κέρδη. Ἡ πρακτικὴ ὁμως τῶν ἀπόψεων αὐτῶν, δὲν ἔδωσε τὰ ἀποτελέσματα ποὺ περίμεναν οἱ ὁπαδοὶ τῆς Κεϋνεσιανῆς θεωρίας. Τὰ δυτικὰ κράτη ποὺ οἱ προϋπολογισμοὶ τοὺς εἶναι σήμερα, κατὰ κύριο λόγον, δημόσιες δαπάνες πρὸς ἐξοπλισμούς, οὔτε πλήρη ἀπασχόληση ἐπέτυχαν, οὔτε φυσικὰ καὶ μεγαλύτερη ζήτησι. Ἀντίθετα μάλιστα ἡ χρονία ἀεργία καὶ ἡ μικρότερη ζήτηση συνιστοῦσαν κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς ὀργανικῆς κρίσης τοῦ συστήματος.

Τρίτη παρατήρησις: Ἡ μεγαλύτερη κατανάλωσις προσκρούει κατὰ τὸν Κέυνες στὴν ἀνεπαρκῆ ζήτησι, ποὺ, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, ἔχει τὴν πηγὴ τῆς στὸ γεγονὸς ὅτι τὸ εἰδικὸ μέγεθος τοῦ κάθε φορὰ δαπανούμενου μέρους τοῦ ἰδιωτικοῦ χρηματικοῦ εἰσοδήματος, εἶναι μικρότερον ἀπὸ τὸ ὅλον του. Τὸ ὑπόλοιπον ποὺ σχηματίζει τὴν ἀποταμίευσιν καὶ προορίζεται γιὰ ἐπενδύσεις, συναντᾷ ἐπίσης ἐμπόδια κατὰ τὴν λειτουργίαν του σὰν δανειακοῦ κεφαλαίου, ἐμπόδια ψυχολογικὰ καὶ ἀντικειμενικὰ: Ἀνάμεσα στὰ πρῶτα ἀναφέρεται ἡ ἐπιδίωξις τῶν καπιταλιστῶν νὰ ἐπιτύχουν «ἓνα ἀνώτατον ὄριον ἀποδοτικότητος» τοῦ κεφαλαίου τοὺς. Ἀνάμεσα στὰ δεύτερα εἶναι τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τόκου.

Ὁ Κέυνες ὑποστηρίζει πὼς ὅταν οἱ ἐπιχειρηματίες ἀποφασίζουν νὰ ἐπενδύσουν κεφάλαια, ὑπολογίζουν ὅχι στὸ εἰσόδημα ποὺ πραγματοποιοῦν, ἀλλὰ σ' ἓνα μεγαλύτερον. Στὴ διαμόρφωσιν μιᾶς τέτοιας ψυχολογίας τῶν ἐπιχειρηματιῶν συμβάλλουνε καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ὅπως εἶναι ἡ «ἐμπιστοσύνη», ποὺ κατὰ τὸν ἴδιον τὸν Κέυνες ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν «πολιτικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀτμόσφαιραν» καὶ ἄλλα. Τὰ ψυχολογικὰ ὁμως αὐτὰ ἐμπόδια, τὰ τόσο «βαθυστοχαστα», ὅπως τὰ χαρακτηρίζει εἰρωνευόμενος τὸν συγγραφέα, ὁ σοβιετικὸς οἰκονομολόγος Μπρέγκελ⁽⁵⁾ εἶναι ἐμπόδια ὑπερβατὰ καὶ ἀποτελοῦν τὸ ἓνα μέρος. Τὸ ἄλλο μέρος εἶναι τὰ ἀντικειμενικὰ ἐμπόδια, ὅπως τὸ ὑψηλὸ ποσοστὸ τόκου, στὸ ὁποῖον ὁ Κέυνες ἀποδίδει ἀποφασιστικὴν βαρύτητα.

(5) Ε. Μπρέγκελ: Νομισματικὴ κυκλοφορία καὶ πίστη στὰ καπιταλιστικὰ κράτη, Μόσχα, 1951.

Οἱ παράγοντες πού προσδιορίζουν τὸ ὕψος τοῦ τόκου εἶναι, κατὰ τὴ θεωρία του, κι' αὐτοὶ δύο: ἡ «προτίμηση πρὸς τὴν ρευστότητα», παράγοντας ψυχολογικός. Καὶ ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος πού κυκλοφορεῖ καὶ πού εἶναι ἀντικειμενικός, ποσοτικός, παράγοντας. Τόσο ὁ πρῶτος, ὅσο καὶ ὁ δεύτερος, ἐπιδρῶν ἀνασχετικά στὶς ἐπενδύσεις καὶ τὶς καθιστοῦν ἀσύμφορες. Παρεμπιδίζουν τὴν εὐρύνηση τῆς παραγωγῆς καὶ δὲν ἐπιτρέπουν τὴν πλήρη ἀπασχόληση. Ἔτσι, ὅταν ἡ μάζα τοῦ χρήματος εἶναι περιορισμένη, μιὰ μεγαλύτερη τῆς συνειθισμένης «προτίμηση πρὸς ρευστότητα», θὰ προκαλέσει ὕψωση τοῦ τόκου. Ὑπὸ τέτοιες συνθῆκες, μιὰ ἰσορροπία ὀπτιμουμ θὰ μπορούσε νὰ ἀποκατασταθεῖ τότε μόνο, ὅταν ἡ νομισματικὴ κυκλοφορία καὶ συγκεκριμένα ὁ ἐκδοτικός μηχανισμός ἐσπενδε, μὲ ἐπιπρόσθετους ὀγκους χρήματος ἐλεύθερου «χρυσῶν δεσμῶν», νὰ προκαλέσει ἐλάττωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ τόκου καὶ νὰ ἐμπλουτίσει μὲ ἓνα ἐπίσης «ρυθμισμένο» ὅσο καὶ γενναϊόδωρο σύστημα πιστοδότησης τὴν ἐθνικὴ οἰκονομία, μὲ μέσα πρὸς μεγαλύτερες ἐπενδύσεις.

Ἡ παρουσίαση αὐτὴ τοῦ παράγοντα ὕψος τοῦ τόκου, σὰν παράγοντα προσδιοριστικοῦ τῶν ἐπενδύσεων, εἶναι, θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κανεὶς, ἀνυπόστατη, ἀπὸ τὸ ἓνα τῆς ἄκρο, ὡς τὸ ἄλλο. Πρὶν ἀπ' ὅλα, ἐπειδὴ, ὁ τόκος ὁ ἴδιος βρίσκεται σὲ σχέση ἐξάρτησης πρὸς τὸ κέρδος. Εἶναι μέρος τοῦ κέρδους, πού ὁ καπιταλιστὴς ἐπιχειρηματίας καταβάλλει στὸν χρηματοδότη τραπεζίτη γιὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ χρήματος πού ἔχει δανεισθεῖ. Ἐφ' ὅσον δὲ τὸ κέρδος εἶναι μιὰ μορφή τῆς παραγόμενης ἀπὸ τὴν μισθωτὴ ἐργασία ἐπὶ πλεόν ἀξίας, ἐπεταὶ ὅτι ὁ τόκος εἶναι κι' αὐτός μιὰ ἕτερη μορφή τῆς ἴδιας ὑπεραξίας, ὅπως δὲ ὁ Μάρξ λέγει :

«Ἐξ αἰτίας τῶν ἀντιτιθέμενων μορφῶν πού ἔχουν τὰ δύο μέρη στὰ
» ὅποια διασπᾶται τὸ κέρδος, δηλαδὴ ἡ ὑπεραξία, λησμονεῖται ὅτι καὶ
» τὰ δύο αὐτὰ μέρη εἶναι ἀπλῶς κομμάτια τῆς ὑπεραξίας. Καὶ ὅτι ἡ διαί-
» ρεσή τους δὲν μπορεῖ νὰ ἀλλάξει οὔτε τὴ φύση, οὔτε τὴν προέλευση,
» οὔτε τοὺς ὅρους τῆς ὑπαρξῆς τους» (6).

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀποψη τῆς ἐπίσημης οἰκονομολογίας, πού ὑπαισέρχεται ἐδῶ καὶ σύμφωνα πρὸς τὴν ὅποια ὁ τόκος εἶναι «ἡ τιμὴ» τοῦ δανειζομένου κεφαλαίου, αὕτὴ ἀνατρέπεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ τιμὴ κάθε πράγματος ἐνσαρκώνει σὲ χρῆμα τὴν ἀξία του. Τὸ δανειακὸ ὅμως κεφάλαιο ἐμφανίζεται αὐτὸ καθ' ἑαυτό, στὴ χρηματικὴ του μορφή—σὰν ἐνσαρκωμένη σὲ χρῆμα ἀξία—δὲν ἔχει δὲ κατὰ συνέπεια ἀνάγκη νὰ ἐκφρασθεῖ γιὰ μιὰ δεύτερη φορά, σὲ μιὰ ἄλλη, ἐπίσης χρηματικὴ μορφή, πού εἶναι ἡ μάζα τῶν τόκων, τὴν ὁποῖαν ἀποφέρει, ἢ «ἡ τιμὴ του». Ἐξ ἄλλου, ἡ μάζα τοῦ χρήματος πού θὰ καταβληθῇ σὲ τόκους, δὲν εἶναι ποτὲ ἴση πρὸς τὴν ἀξία τῆς μάζης τοῦ δανεισθέντος κεφαλαίου. Πῶς λοιπὸν εἶναι δυνατό· καὶ γιὰ ποιὸ λόγο, μιὰ δεδομένη

(6) Κ. Μάρξ: Τὸ Κεφάλαιο—Βιβλίον III.

μάζα χρήματα ἄλλα ἀξίας πού προσφέρεται πρὸς δανεισμό, νὰ ἐκφρασθεῖ-
στο τέλος σὲ μιὰν ἄλλη μάζα τοῦ αὐτοῦ χρήματος, κατὰ πολὺ μικρότερης
ἀξίας; Ὁ Μάρξ λέγει, πολὺ χαρακτηριστικὰ, ὅτι: «Ὁ τόκος, σὰν τιμὴ τοῦ
κεφαλαίου, εἶναι μιὰ διατύπωση παράλογη ἀπὸ τὴν ἀρχή της τὴν ἴδια». Ὁ
τόκος εἶναι μέρος τῆς ἀξίας πού τὸ ἰδιοποιεῖται ὁ χρηματοδότης καπιταλι-
στής, σὰν κάτοχος χρηματικοῦ κεφαλαίου, γιὰ τὴν δυνατότητα πού δίνει
στὸν δανειζόμενο, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ δάνειο, πρὸς σκοποὺς παραγωγῆς
κέρδους, γιὰ τὴν χρήσιν τοῦ κεφαλαίου του.

Τὸ ὕψος τοῦ τόκου κυμαίνεται ἀνάλογα μὲ τὴν προσφορὰ καὶ τὴν ζήτησι
χρήματος. Τὰ δὲ περιθώρια τῆς διακύμανσός του μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ μεγάλα.
Ὑπὸ συνθήκης ὅμως κανονικῆς ἀνώτατο ὄριο γιὰ τὸ ὕψος τοῦ τόκου παρα-
μένει τὸ μέσο ὕψος τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους.

Ἡ προσφορὰ καὶ ἡ ζήτησι χρήματος καθορίζονται κι' αὐτὲς μὲ τὴ σειρά
τους ἀπὸ προσδιοριστικὰς αἰτίες, πού πρέπει νὰ τίς ἀναζητήσουμε στὴν οἰ-
κονομικὴ συγκυρία καὶ ὄχι στὴν ψυχολογία. Ἐτσι, ὅσο εὐρύνονται τὰ πλαί-
σια τῆς παραγωγῆς, τόσο οἱ μάζες τῶν κεφαλαίων πού ἀπελευθερώνονται
ὑπὸ μορφή χρήματος, εἶναι μεγαλύτερες. Ἡ ταχύτητα τῆς περιστροφικῆς κί-
νησης τοῦ κεφαλαίου στίς διάφορες φάσεις τοῦ παραγωγικοῦ κύκλου καθο-
ρίζει ἐπίσης σ' ἓνα μεγάλο βαθμὸ τὴ συγκέντρωση κεφαλαίων πρὸς δανεισμό,
ὅπως καὶ οἱ εἰδικὲς ἐποχιακὲς συνθήκες. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος μιὰ ὑψηλὴ συγ-
κυρία, ὅπως καὶ ἡ κρίσις αὐξάνουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν ζήτησι δανειακοῦ
κεφαλαίου. Ἰδιαιτέρως ἀνάγκες κρατικοῦ δανεισμοῦ πρὸς σκοποὺς μὴ παρα-
γωγικοὺς—ἐξοπλισμοί, κάλυψη ἐλλειμμάτων—ἐπαυξάνουν τὴ ζήτησι. Ὁ-
λοὶ αὐτοὶ οἱ παράγοντες διασταυρώνονται καὶ ἐπιδροῦν στὴ διαμόρφωση τοῦ
ἐπιπέδου τοῦ τόκου.

Ὅμως εἶναι πλάνη νὰ νομισθεῖ ὅτι τὸ ποσοστὸ τοῦ τόκου διακτανώνει
τὴν κίνησι πρὸς ἐπενδύσεις, ὅπως ὁ Κέϋνς ἰσχυρίζεται: «Ὅτι δηλαδὴ, ἂν ὁ
τόκος εἶναι χαμηλὸς καὶ τὸ ποσοστὸ τοῦ κέρδους τόσο ὑψηλό, ὥστε νὰ παρα-
κινεῖ πρὸς ἐπενδύσεις, οἱ ἐπιχειρηματίες κεφαλαιοῦχοι θὰ σπεύσουν πραγμα-
τικὰ νὰ ἐπενδύσουν κεφάλαια. Στὴν περίπτωσι τῆς ντεπρεσιὸν τοῦ οἰκono-
μικοῦ κύκλου π.χ. τὰ ἐπίπεδα τοῦ ποσοστοῦ κέρδους εἶναι κατὰ πολὺ ἀνώ-
τερα ἀπὸ τὰ ἐπίπεδα τοῦ τόκου, ὥστόσο ὅμως τὰ περιθώρια τῶν ἐπενδύ-
σεων εἶναι περιορισμένα. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ οἱ τιμὲς εἶναι χαμηλὲς καὶ οἱ
πωλήσεις ἐμπορευμάτων πραγματοποιοῦνται μέσα σὲ μεγάλες δυσκολίες. Ἐ-
κτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ντεπρεσιὸν, ἔχουμε τὸ συγκεκριμένο προηγούμενο τῆς
κρίσεως 1929—33, κατὰ τὴν ὁποία προσφερότανε πολὺ καὶ «φθνὸν» χρῆμα.
Ὡστόσο ὁ παραγωγικὸς μηχανισμὸς δὲν μπόρεσε νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν
φθνὴν αὐτὴν προσφορὰ, ὥστε νὰ δεχθεῖ ἐπενδύσεις καὶ ἡ χρένια ἀεργία παρέ-
μεινε ὅπως καὶ πρὶν.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τίς συγκεκριμένους αὐτὲς περιπτώσεις πού τὴν ἀναιροῦν

ἡ γενικὴ θεωρία τοῦ Κέυνες περὶ τόκου, σὰν παράγοντα προσδιοριστικοῦ τῶν ἐπενδύσεων, δὲν βρῆκε πουθενὰ ἐπιβεβαίωση μέσα στὴν οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων. Ἀφθονοῦνε ἀντίθετα τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς λένε πὼς ἡ ἐξέλιξη τοῦ τόκου καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν ἐπενδύσεων ἀκολουθήσανε συχνὰ τὸν ἴδιο δρόμο, κινήθηκαν δηλαδὴ παράλληλα καὶ ὄχι ἀντίστροφα, ὅπως θὰ περίμεναν οἱ ὅπαδοι τῆς Κεϋνεσιανῆς θεωρίας.

Στὶς Ἐν. Πολιτεῖες π.χ. κατὰ τὴν δεκαετία 1929—39, ὁ μὲν προεξοφλητικὸς τόκος ἐλαττώθηκε ἀπὸ 5,11% σὲ 1%, οἱ δὲ ἐπενδύσεις ἐλαττώθηκαν κι' αὐτές, ἀντὶ νὰ αὐξηθοῦν. Συγκεκριμένα, οἱ ἐπενδύσεις σὲ ἰδιωτικὲς βιομηχανίες, ἀπὸ 46,1% τοῦ συνόλου τῶν ἐπενδύσεων ποὺ ἀντιπροσωπεύανε κατὰ τὴν περίοδο 1900—1919, καταπέσανε ἀργότερα στὰ 12,5%. Αὐξήθηκαν ἀντίθετα οἱ κρατικὲς ἐπενδύσεις, οἱ ὁποῖες, ἀπὸ 8,7% ποὺ ἦτανε μεταξύ 1900 καὶ 1919, φθάνανε μετὰ στὰ 33,4%, γιὰ νὰ καταδειχθεῖ ἔτσι ὁ ἀντιοικονομικὸς καὶ κερδοσκοπικὸς χαρακτήρας τοῦ μονοπωλιακοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου καὶ ἡ γενικὴ ἐκτροπὴ τῆς πίστης. Ἡ ἐκτροπὴ αὕτῃ πιστοποιεῖται σήμερα : α) Ἀπὸ τὴν μετακίνηση τοῦ πεδίου τραπεζικῆς δράσης ἀπὸ τὶς μακροπρόθεσμες στὶς μικροπρόθεσμες πιστώσεις, β) Ἀπὸ τὴν μετακίνηση τοῦ ὅγκου τῶν ἐπενδύσεων, ἀπὸ τὸ παραγωγικὸ πεδίο στὴν κερδοσκοπία, γ) Ἀπὸ τὴν περίσσεια δανειακοῦ κεφαλαίου, σχετικὰ πρὸς τὸ πραγματικὸ παραγωγικὸ κεφάλαιο.

Εἰκόνα χαρακτηριστικὴ τῆς πιστωτικῆς ἐξάρθρωσης μᾶς δίνει ὁ παρακάτω πίνακας καταθέσεων, δανείων καὶ ἐπενδύσεων στὶς Ἐν. Πολιτεῖες, κατὰ τὰ ἔτη 1920, 1940 καὶ 1949 :

ΕΝΩΜΕΝΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ

Κίνηση τραπεζικῶν λογαριασμῶν σὲ δις. δολάρια

	1920	1940	1949
Καταθέσεις	24.2	56.4	122.3
Ἀποθεματικά	1.8	14	16.4
Δάνεια	19.6	15.3	36.4
Ἐπενδύσεις (σύνολο)	6	21.8	65.4
Ἐπενδύσεις σὲ κρατ. χρεώγραφα	2.6	15.8	57
Λοιπές ἐπενδύσεις	3.4	6	8.4

Παρατηρεῖ κανεὶς ἐδῶ ὅτι στὰ 1920 οἱ ἐπενδύσεις στὸν ἰδιωτικὸ τομέα ἦτανε μεγαλύτερες τῶν ἐπενδύσεων σὲ κρατικὰ χρεώγραφα, κατὰ 30,8%, ἐνῶ στὰ 1949 οἱ ἐπενδύσεις σὲ κρατικὰ χρεώγραφα ξεπερνοῦσαν τὶς ἐπενδύσεις στὸν ἰδιωτικὸ τομέα, κατὰ 7 φορές. Γενικὰ δὲ οἱ ἐπενδύσεις σὲ κρατικὰ χρεώγραφα ἔχουν ὑπὲρ-εἰκοσαπλασιασθεῖ στὸ διάστημα μεταξύ 1920 καὶ 1949, τῇ στιγμῇ ποὺ οἱ λοιπές ἐπενδύσεις μόνις διπλασιάσθηκαν. Τὸ γεγο-

νὸς ἀποτελεῖ αὐτὸ καθ' ἑαυτό, μιὰ ἀναντίρρητη πιστοποιήσις τῶν τάσεων τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου πρὸς τὴν κερδοσκοπία.

Ἡ εἰκόνα θὰ μπορούσε νὰ συμπληρωθεῖ με μιὰ πολυμερέστερη συσχέτιση τῶν δεικτῶν : κυκλοφορίας, καταθέσεων, βιομηχανικῆς παραγωγῆς καὶ τιμαρίθμου, γιὰ τίς χῶρες, Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ἐν. Πολιτειῶν. Θὰ εἶχαμε τότε :

Χῶρες	Κυκλοφορία		Καταθέσεις		Βιομηχ. Παραγωγή		Τιμάρθμος	
	1937	1949	1937	1949	1937	1949	1937	1949
Ἐν. Πολιτεῖες...	100	445	100	361	100	158	100	179
Ἀγγλία	100	267	100	320	100	118	100	322
Γαλλία	100	1360	100	2319	100	113	100	2002

Ἡ ἐκτροπὴ τῆς πίστεως ἀπὸ τὰ πεδία τῆς καθαυτῆς οἰκονομικῆς ζωῆς πρὸς τὰ μὴ παραγωγικά, κερδοσκοπικά πεδία καταφαίνεται με τοὺς δύο αὐτοὺς πίνακες πού παραθέσαμε σ' ὅλη της τὴν ἔκταση, παρουσιάζεται δηλαδὴ ἀνάγλυφον. Κανένα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα δὲν μαρτυρεῖ ὅτι ἡ «γενναϊδωρὴ πιστοδότηση» με τὴν ὁποία ἡ Κεῦνσεσιανὴ θεωρία προικοδότησε τὴν πολιτικὴν τῶν μεγάλων καπιταλιστικῶν κρατῶν, συντέλεσε, ἔστω καὶ κατὰ τὸ ἐλάχιστον, στὴ ρύθμισιν τῆς παραγωγῆς, κατὰ τρόπον πού νὰ ἐπιτευχθεῖ «πλήρης ἀπασχόληση». Εἴμαστε ἀντίθετα βυθισμένοι μέσα σὲ μιὰ χρηματικὴ—νομισματικὴ καὶ πιστωτικὴ ἐξάρθρωση, πού τὰ αἰτίαι της δὲν εἶναι τὸ νόμισμα καθεαυτό, ἀλλὰ ἡ ὀργανικὴ κρίσις τοῦ συστήματος.

Τὴν κρίσιν αὐτὴ ἡ θεωρία τοῦ Κεῦνσε ἐπεχείρησε νὰ τὴν θεραπεύσει με ἓνα τεχνητὸ καὶ ρυθμισμένον χαρτονόμισμα, με μιὰ ἐλεγχόμενη καὶ ρυθμιζόμενη πίστιν. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ἔχουμε τώρα μόνιμη κατάστασις πληθωρισμοῦ, πού ἀποφράσσει τὰ κανάλια τῆς κυκλοφορίας με μάζες χαρτονόμισμα καὶ νὰ βλέπουμε νὰ ἀναζητεῖται στὴν ἐλάσσονα παραγωγὴ ἐμπορευμάτων, στὸν περιορισμὸ τῆς πίστεως, ταυτόχρονα δὲ στὴν μείζονα παραγωγὴ μέσων πολέμου, ἢ τόσο ἐπιθυμητὴ καὶ τόσο φανταστικὴ σταθερότητα. Ἡ μεγάλη πεποίθησις τῶν οἰκονομολόγων στὴν ρυθμιστικὴν τοῦ χαρτονομίσματος καὶ τῆς πίστεως ὑπὸ καθεστῶς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ μονοπωλίου, τοὺς ὡδήγησε τελικὰ στὴν ἀπολογητικὴ τῆς ἀναρχίας, πού θεωρητικοὺς ἐκπρόσωπους της ἔχει τοὺς Κεῦνσεσιανούς.

Τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἀναρχίας αὐτῆς ἐγκρίεται στὴν κυριαρχία τῶν μονοπωλίων, πού ἐπιδιώκουνε τώρα ὅχι τὸ ἐλασσὸν κέρδος, ὅπως τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνταγωνιστικῆς καπιταλιστικῆς ἀνάδοι, ὅχι τὸ μεγάλο ἢ τὸ μεγαλύτερον, ἀλλὰ τὸ ἀνώτατον ὄριο κέρδους. Ὁ πληθωρισμὸς ὑποβοηθεῖ τὴν ἐπιδίωξιν αὐτήν. Συντελεῖ στὴν αὐξήσιν τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους, στὴν ἐλάττωσιν τοῦ ἐργατικοῦ μισθοῦ, στὴν ἐκπτώχευσιν τῶν μεγάλων μαζῶν—λαῶν ὁλόκληρων—στὴν στρατικοποίησιν τῆς οἰκονομίας, στὴν προπαρασκευὴ καὶ τὴν ἐκκρηξὴν νέων πολέμων.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ ΤΟΥ ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΤΟΥ Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ

ἀναφορικά με τὸ χρῆμα καὶ τὴν λειτουργία του

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞ—ΕΝΓΚΕΛΣ

Κ. ΜΑΡΞ καὶ Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ : ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

ΓΙΑ ΤΟ «ΚΕΦΑΛΑΙΟ» Σελ. 26

Μάρξ πρὸς Ἐνγκελς

3 Φεβρουαρίου, 1851

... Σοῦ προτείνω τώρα μιὰ ἀπλὴ σκιαγράφηση, μόνον ὡς πρὸς τὴ θεωρία χρηματικῆς κυκλοφορίας, τῆς ὁποίας τὴν μελέτη μου οἱ Χεγκελιανοὶ θὰ τὴν χαρακτήριζαν σὰν μελέτη «παπαδίστικη».

Ἡ θεωρία τοῦ Λόυδ καὶ τῶν ὁμοίων του, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Ρικάρντο, συνίσταται στὸ ἐξῆς :

ὑποθέτουμε πὺς ἔχουμε καθαρὰ μεταλλικὴ νομισματικὴ κυκλοφορία. Ἄν τὰ χρήματα, στὴν περίπτωσιν αὐτῇ, ἦταν πάρα πολλὰ, οἱ τιμὲς θὰ ἀνεβαίνουν, μετὰ τὸν τρόπον δὲ αὐτὸ θὰ περιοριζότανε οἱ ἐξαγωγὰς ἐμπορευμάτων. Σὲ ἀντιστάθμισμα θὰ μεγαλώνανε οἱ εἰσαγωγὰς. Οἱ εἰσαγωγὰς θὰ ξεπερνοῦσαν τις ἐξαγωγὰς. Θὰ προέκυπτε ἔτσι δυσάρεστο ἐμπορικὸ δίκαιον καὶ δυσάρεστη συναλλαγματικὴ κατάστασις. Θὰ ἀρχίζανε οἱ ἐξαγωγὰς μετρητοῦ χρήματος, θὰ περιοριζότανε ἡ ποσότης τῶν νομισμάτων ἐν κυκλοφορίᾳ, οἱ τιμὲς τῶν ἐμπορευμάτων θὰ πέφτανε—οἱ εἰσαγωγὰς θὰ περιοριζότανε, οἱ ἐξαγωγὰς θὰ αὐξανότανε, τὰ χρήματα θὰ συρρέανεν ξανά. Θὰ ἀπεκαθίστατο μετὰ ἄλλα λόγια ἡ παλιὰ ἰσορροπία.

Σὲ περίπτωσιν ἀντίθετη θὰ συνέβαινε *mutatis mutandis* τὸ ἴδιον.

Ἡθικὸ συμπέρασμα : Ἐπεὶ τὰ χαρτονόμισματα πρέπει νὰ ἐπαναλάβουν τὴν κίνησιν τοῦ μεταλλικοῦ νομίσματος καὶ ἐπειδὴ, στὴ δεδομένη αὐτῇ περίπτωσιν, ἀντὶ γιὰ φυσικὸν νόμον ποῦ νὰ ἐπενεργεῖ ἄμεσα, θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθεῖ τεχνητὴ ρύθμισις, ἡ Τράπεζα τῆς Ἀγγλίας θὰ ἔπρεπε νὰ αὐξάνει τὴν ἐκδοσὴν τραπεζογραμματίων, κάθε φορὰ ποῦ θὰ αὐξανότανε ἡ εἰσαγωγὴ ράβδων χρυσοῦ (ἀγοράζοντας π.χ. ἐγγυημένα κρατικὰ χρεώγραφα ἢ ἀξίες τοῦ θησαυροφυλακίου καὶ τὰ λοιπὰ). Καὶ ὅταν οἱ ράβδοι λιγοστεύαν, νὰ περιορίζει τὴν ἐκδοσὴν τραπεζογραμματίων, εἴτε περιορίζοντας τις πιστώσεις, εἴτε πουλώντας κρατικὰ χρεώγραφα. Διατείνομαι πὺς ἡ Τράπεζα πρέπει νὰ κάνει τὸ ἀντίθετον : Δηλαδή νὰ εὐρύνει τὴν πιστωτικὴν τῆς δράσιν, ὅταν τὸ μεταλλικὸν ἀπόθεμα περιορίζεται καὶ νὰ τ' ἀφήνει νὰ πηγαίνει κανονικά, ὅταν οἱ ποσότητες τῶν ράβδων χρυσοῦ ἐπιστρέφουν, ἔτσι ποῦ νὰ μὴν ἐνι-

σχύει τὴν ἐπερχόμενη ἐμπορικὴ κρίση. 'Αλλὰ γι' αὐτὸ θὰ μιλήσουμε ἄλλη φορά.

'Εκεῖνο ποῦ θέλω ν' ἀναπτύξω ἐδῶ, ἀφορᾷ στοιχειώδεις ὕψεις τοῦ ζητήματος. Διατείνομαι συγκεκριμένα ὅτι καὶ με καθαρὴ μεταλλικὴ κυκλοφορία, ἢ ποσότητα μεταλλικοῦ χρήματος, ἢ αὐξήση, ἢ ὁ περιορισμός της, δὲν σχετίζεται με τὴν ἀμπώτιδα καὶ τὴν παλίρροια τῶν εὐγενῶν μετάλλων, με τὸ εὐχάριστο ἢ δυσάρεστο ἐμπορικὸ ἰσοζύγιον, με τὴν εὐχάριστη ἢ δυσάρεστη τιμὴ συναλλάγματος, ἐκτὸς ἀπὸ ἐντελῶς ἐξαιρετικὰς περιπτώσεις, ποῦ δὲν τίς συναντᾷ κανεὶς ποτὲ στὴν πρακτικὴν, ἀλλὰ ποῦ ὑπόκεινται σὲ θεωρητικὴ ἐξέταση. 'Εγείρεται ἐδῶ μιὰ τέτοια ἀξίωσις. Δὲν βρῆκα ὅμως κανένα ἀποδεικτικὸν στὴν ἱστορίαν τῶν τιμῶν, μεταξὺ 1843—1847 (7).

Τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι, ὅπως βλέπεis, πολὺ σοβαρὸ. Διαψεύδεται, πρὶν ἀπ' ὅλα, βασικὰ ὁλόκληρη ἡ θεωρία περὶ κυκλοφορίας. Δεύτερον, ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ πορεία τῶν κρίσεων, ἂν καὶ τὸ πιστωτικὸ σύστημα εἶναι μιὰ ἀπὸ τίς προϋποθέσεις τους, συνδέεται με τὴ χρηματικὴ κυκλοφορία, τόσο μονάχα καὶ τότε, ὅσο καὶ ὅταν μιὰ ἀλλόκοτη ἀνάμιξη τῆς κρατικῆς ἐξουσίας στὴν ὑπόθεσι τῆς ρύθμισης τῆς χρηματικῆς αὐτῆς κυκλοφορίας, θὰ μπορούσε νὰ κατστήσει τὴν ἐμφανισθεῖσα κρίση, βαρύτερη, ὅπως ἔγινε στὰ 1847.

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὶς προσκομιζόμενες παρακάτω ἀποδείξεις, παίρνω ὡς δεδομένο ὅτι ἡ συρροὴ ράβδων χρυσοῦ συνδέεται με εὐνοϊκὴ κατὰστασι τῶν ὑποθέσεων, ὅταν οἱ τιμὲς δὲν εἶναι ἀκόμα ὑψηλές, ἀλλὰ ὑψώνονται καὶ περισσεύουν κεφάλαια ἀπὸ ὑπεροχὴ τῶν ἐξαγωγῶν, ἔναντι τῶν εἰσαγωγῶν. 'Η ἀμπώτιδα αὐτὴ τοῦ χρυσοῦ, συνδέεται καὶ με ἀντίθετους ὅρους *mutatis mutandis*. 'Εκτὸς ἀπὸ τίς προϋποθέσεις αὐτές, ἐξαρτᾶται φυσικὰ καὶ τὸ ἔναντι ποιανοῦ ἀκονίζεται ἡ πολεμικὴ μου. Σ' αὐτὸ δὲ δὲν ἔχουν νὰ ἀντεῖπουν τίποτε. Στὴν πραγματικότητά θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ φαντασθεῖ χίλιες καὶ μιὰ περιπτώσεις, κατὰ τίς ὁποῖες ὁ χρυσὸς κάνει πανιὰ, παρὰ τὸ ὅτι στὴ χώρα ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξάγεται, οἱ τιμὲς τῶν ἄλλων ἐμπορευμάτων εἶναι ἀρκετὰ χαμηλές, χαμηλότερες ἀπ' ὅτι εἶναι στὶς χώρες, ὅπου ὁ χρυσὸς εἰσάγεται ἀπὸ τὴν δεδομένη χώρα. Αὐτὸ ἔγινε π.χ. με τὴν 'Αγγλίαν, στὰ 1809—1811, στὰ 1812 καὶ τὰ λοιπά. 'Ωστόσο, ἡ γενικὴ προϋπόθεσις, ἂν ληφθεῖ ὑπ' ὄψει ἀφαιρετικὰ, εἶναι σωστὴ. Καὶ δεύτερον, γίνεται ἀποφασιστικὰ παραδεχτὴ ἀπὸ τίς σχολὰς χρηματικῆς κυκλοφορίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐδῶ ἀνάγκη νὰ λογομαχεῖ κανεὶς.

'Ας ὑποθέσουμε λοιπόν, ὅτι στὴν 'Αγγλίαν βασιλεύει μιὰ καθαρὴ μεταλλικὴ κυκλοφορία. Δὲν ἔπεται καθόλου μ' αὐτὸ πὼς τὸ πιστωτικὸν σύστημα ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται. Πέρ' ἀπ' αὐτὸ ἡ Τράπεζα τῆς 'Αγγλίας μετετράπη σὲ τράπεζα καταθέσεων καὶ δανείων, ἀλλὰ τὰ δάνειά της παρέχονται τοῖς μετρη-

(7) Tooke: «History of Prices», tom. IV, London 1844.

τοῖς μόνο. Χωρὶς μιὰ τέτοια προϋπόθεση, πᾶν ὅ,τι, στὴ δεδομένη στιγμή, ὑπάρχει ὡς καταθέση τῆς Τράπεζης τῆς Ἀγγλίας, θὰ ἀποτελοῦσε ιδιωτικὴ ἀποθησαύριση καὶ τὰ δάνεια τῆς Τράπεζας θὰ ἦτανε δάνεια ιδιωτῶν. Ἔτσι, ὅ,τι μπορεῖ νὰ λεχθεῖ ἐδῶ γιὰ τὶς καταθέσεις τῆς Τράπεζας τῆς Ἀγγλίας εἶναι ἓνα σχῆμα μόνο, γιὰ νὰ ἀναπαρασταθεῖ τὸ προτσές, ὄχι τεμαχιστά, ἀλλὰ γύρω ἀπὸ ἓναν πυρῆνα.

Πρώτη περίπτωσις: Παλίρροια χρυσοῦ. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἐδῶ πολὺ ἀπλή. Ἐλευθερώνονται πολλὰ κεφάλαια καὶ κατὰ συνέπεια αὐξάνονται οἱ καταθέσεις. Γιὰ νὰ τὶς θέσει σὲ κυκλοφορίαν ἡ Τράπεζα θὰ ἔπρεπε νὰ κατεβάσει τὸ ποσοστὸ τοῦ τόκου. Αὐτὸ θὰ προκαλοῦσε ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορικῶν ὑποθέσεων στὴ χώρα. Ἡ χρηματικὴ κυκλοφορία θὰ μεγάλωνε μόνο στὴν περίπτωσις ποὺ οἱ ὑποθέσεις μεγάλωνανε κι' αὐτὲς τόσο πολὺ, ὥστε ἡ διέξαγωγή τους νὰ χρειάζοτανε περισσότερα μέσα κυκλοφορίας. Σὲ περίπτωσις ἀντίθετη, τὸ περίσσευμα τῶν μέσων ποὺ θὰ εἶχαν ριχθεῖ στὴν κυκλοφορίαν, θὰ ξαναγύριζε πίσω στὴν Τράπεζαν, ὑπὸ μορφὴν καταθέσεων ἀπὸ συναλλαγματικές ληξιπρόθεσμες κλπ. Ἡ ποσότης τοῦ χρήματος δὲν ἀποτελεῖ ἔτσι ἐδῶ τὴν αἰτία. Ἡ αὐξησὴ τῆς εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυσις ἡ συνέπεια τοῦ κεφαλαίου ποὺ ἔχει ριφθεῖ στὴν κυκλοφορίαν καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο. Τὸ ἀμεσώτερο ἀποτέλεσμα στὴν δεδομένη στιγμή θὰ ἦτανε, κατὰ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ αὐξηθοῦν οἱ καταθέσεις, τὸ διαθέσιμο δηλαδὴ ἐλεύθερο κεφάλαιο καὶ ὄχι ἡ κυκλοφορία ἢ χρηματικὴ.

Δεύτερη περίπτωσις: Ἐδῶ, οὐσιαστικά, ἡ ὑπόθεσις μόλις ἀρχίζει. Προϋπόθεσις εἶναι ἡ ἐξαγωγή χρυσοῦ. Ἀρχίζει περίοδος ντεπρεσιόν. Ἡ τιμὴ τοῦ συναλλάγματος δὲν εἶναι εὐχάριστη. Κοντὰ δὲ σ' αὐτὸ ἔρχεται καὶ μιὰ κακὴ ἐσοδεία (ἢ ἀνατιμωῦνται οἱ πρῶτες ὕλες), γεννᾶται δὲ ἔτσι ἡ ἀνάγκη μιᾶς, ὀλοένα καὶ μεγαλύτερης, εἰσαγωγῆς ἐμπορευμάτων. Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στὴν ἀρχὴ τῆς περιόδου τὸ ἰσοζύγιον τῆς Τράπεζας τῆς Ἀγγλίας παρουσιάζεται ὡς ἐξῆς:

Α'

Κεφάλαια τῆς Τράπεζας	14.500.000
Ἀποθεματικά	3.500.000
Καταθέσεις	12.000.000
	30.000.000 λίρ. στερλ.
Ἐγγυημένα κρατικὰ χρεώγραφα	10.000.000
Συναλλαγματικές	12.000.000
Ράβδοι ἢ μετρητὰ	8.000.000
	30.000.000 λίρ. στερλ.

Μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι στὴ χώρα δὲν ὑπάρχουν τραπεζογραμμάτια οἱ ὀφειλὲς τῆς Τράπεζας συνίστανται σὲ 12 μόνο ἑκατομμύρια καταθέσεις. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ (γενικὴ γιὰ ὅλες τὶς τράπεζες καταθέσεων καὶ Ἐκδοτικές, ποὺ συνίσταται στὸ νὰ ἔχουνε ὡς κάλυμμα τῶν ὑποχρεώσεων τοὺς σὲ μετρητὰ τὸ $1/3$ μόνο). Τὸ μεταλλικὸ ἀπόθεμα τῆς Τράπεζας ποὺ ἀνέρχεται σὲ 8 ἑκατομμ. εἶναι διπλάσιον ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται. Γιὰ νὰ ἀυξήσῃ τὰ κέρδη τῆς ἡ Τράπεζα χαμηλώνει τὸν τόκο καὶ ἐπεκτείνει τὶς πιστωτικὰς ἐπιχειρήσεις τῆς κατὰ 4 ἄς ποῦμε ἑκατομμύρια ποὺ ἐξάγονται στὸ ἐξωτερικόν, γιὰ νὰ πληρωθεῖ τὸ σιτάρι καὶ τὰ λοιπὰ. Τὸ ἰσοζύγιον τῆς Τράπεζας θὰ μπορούσαμε τότε νὰ τὸ φαντασθοῦμε ὡς ἐξῆς :

Β'.

Κεφάλαια τῆς Τράπεζας	14.500.000	
Ἀποθεματικά	3.500.000	
Καταθέσεις	12.000.000	
	30.000.000	λίρ. στερλ.
Ἐγγυημένα κρατικὰ χρεώγραφα	10.000.000	
Συναλλαγματικές	16.000.000	
Ράβδοι ἢ μετρητὰ	4.000.000	
	30.000.000	λίρ. στερλ.

Ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴ συνάγεται :

Οἱ ἔμποροι ρίχονται, πρὶν ἀπ' ὅλα, στὸ μεταλλικὸ ἀπόθεμα τῆς Τράπεζας, ἐπειδὴ τοὺς χρειάζεται γιὰ νὰ ἐξάγουνε γρήγορα στὸ ἐξωτερικὸν χρυσόν. Ὁ χρυσὸς αὐτὸς ποὺ ἐξάγεται μειώνει τὸ ἀπόθεμα τῆς Τράπεζας, χωρὶς νὰ ἐπηρεάσῃ, οὔτε στὸ παραμικρὸν τὴν ἴδιαν τὴ χρηματικὴ κυκλοφορίαν του. Γιὰ τὴν τελευταία αὐτὴ εἶναι ἀδιάφορον ἂν τὰ 4 ἑκατομμύρια ἐξακολουθοῦν νὰ κοίτῳνται στὶς ἀποθήκας τῆς Τράπεζας, ἢ ἂν ταξιδεύουν μὲ καράβι ὡς τὸ Ἀμβουῦργο. Στὸ τέλος ἀποδεικνύεται ὅτι μπορεῖ νὰ ἐπέλθῃ ἀξιόλογη μείωση τοῦ μεταλλικοῦ ἀποθέματος—στὴ δεδομένη περίπτωσιν 4 ἑκατ. στερλινῶν—χωρὶς νὰ διαταραχθεῖ οὐδὲ στὸ παραμικρὸν, μήτε ἡ χρηματικὴ κυκλοφορία, μήτε καὶ οἱ δουλειές.

Αὐτὸ ἀκριβῶς καὶ γίνεται κατὰ τὴ διάρκειαν ὅλης τῆς περιόδου κατὰ τὴν ὁποία τὸ μεταλλικὸ ἀπόθεμα, πολὺ μεγάλον σχετικὰ πρὸς τὶς χρεωστικὰς ὀφειλές, θὰ πάρῃ τὴν πραγματικὴν του ἀναλογία, ἀναφορικὰ πρὸς αὐτές.

Γ'.

Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως πῶς ἡ κατάστασις ποὺ ἔκανε ἀπαραίτητη τὴν μείωσιν τοῦ ἀποθέματος κατὰ 4 ἑκατ. λίρας ἐξακολουθεῖ νὰ ὑφίσταται, συγκεκριμένα δέ : Ὑπάρχει ἀνεπάρκεια σιταριοῦ, ὑψώνονται οἱ τιμές, στὶς πρῶτες

ύλες, στὸ ἀκατέργαστο μπαμπάκι κλπ. Ἡ Τράπεζα ἀρχίζει νὰ ἀνησυχεῖ γιὰ τὴν ἀσφάλειά της. Ὑψώνει τὸν προεξοφλητικὸ τόκο καὶ περιορίζει τὶς προεξοφλητικὰς ἐργασίας. Ταυτόχρονα σημειώνεται ντεπρεσιὸν στὸν κόσμον τῶν ἐμπορευμάτων. Πῶς ἐπιδρᾷ ἡ ντεπρεσιὸν αὐτή; Οἱ καταθέτες ζητοῦν ἀπὸ τὴν Τράπεζα τὶς καταθέσεις τους, τὸ μεταλλικὸ ἀπόθεμα τῆς Τράπεζας ἐλαττώ- νεται ἀντίστοιχα. Ἄν οἱ καταθέσεις κατεβοῦν στὰ 9 ἑκατ., ἂν δηλαδὴ ἐλατ- τωθοῦν κατὰ 3 ἑκατ. τὸ μεταλλικὸ ἀπόθεμα πρέπει νὰ ἐλαττωθῇ κατὰ 3 ἑκατ. Τὸ ἀπόθεμα αὐτὸ θὰ ἔπεφτε (ἀπὸ τὰ 4 ἑκατ. ἀφαιροῦμε τὰ 3) ὡς τὸ ἓνα ἑκατ. ἀπέναντι σὲ 9 ἑκατ. καταθέσεις, ποὺ σημαίνει κατάσταση ἐπικίνδυνη γιὰ τὴν Τράπεζα. Ἄν ἐπιθυμοῦσε νὰ κρατήσῃ τὰ ἀποθεματικά της σὲ ρευστὸ χρῆμα, στὸ τρίτο τῶν καταθέσεων, θὰ ὑποχρεωνότανε νὰ μειώσῃ τὸ ὅλικο μέγεθος τῶν προεξοφλήσεών της, κατὰ 2 ἑκατ.

Τὸ ἰσοζύγιό της θὰ μπορούσαμε τότε νὰ τὸ φαντάσθοῦμε ὡς ἑξῆς :

Κεφάλαια τῆς Τράπεζας	14.500.000
Ἀποθεματικά	3.500.000
Καταθέσεις	9.000.000
	27.000.000 λίρ. στερλ.
Ἐγγυημένα κρατικὰ χρεώγραφα	10.000.000
Προεξοφλήσεις συναλλαγματικῶν	14.000.000
Ράβδοι ἢ νομίσματα	3.000.000
	27.000.000 λίρ. στερλ.

Ἀπ' αὐτὸ συνάγεται : Εὐθύς μόλις ἐλαττωθῇ τὸ μεταλλικὸ ἀπόθεμα σὲ τέτοιο σημεῖο ποὺ οἱ μεταλλικὲς ἐφεδρεῖες νὰ μὴν ξεπερνοῦν τὶς καθορισθεῖ- σες ἀναλογίαι ἀναφορικὰ πρὸς τὶς καταθέσεις, ἡ Τράπεζα ὑψώνει τὸν προεξο- φλητικὸ τόκο καὶ περιορίζει τὶς προεξοφλητικὰς ἐπιχειρήσεις. Αὐτὸ ὁμῶς ἀρχί- ζει τότε νὰ ἀντανακλᾷ στὶς καταθέσεις, ποὺ μειώνονται, συνεπείᾳ δὲ τῆς μειώ- σεώς τους, μειώνεται ἐπίσης καὶ τὸ μεταλλικὸ ἀπόθεμα, ἀλλὰ μειώνεται σὲ μεγαλύτερη ἀναλογία, ὁ λογαριασμός προεξοφλήσεως γραμματίων. Ἡ χρη- ματικὴ ὁμῶς κυκλοφορία δὲν ἐπηρεάζεται οὔτε στὸ παραμικρὸ. Μέρος μόνον ἀπὸ τὰ ἀποθεματικά καὶ τὶς καταθέσεις συμπληρώνουν τὰ κενὰ ποὺ παρουσιάζ- ονται στὴν ἐσωτερικὴ κυκλοφορία ἐξ αἰτίας τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐργασιῶν τῆς Τραπεζας. Τὸ ἄλλο μέρος φεύγει στὸ ἐξωτερικόν.

Δ'.

Ἄς ὑποθέσουμε πῶς ἡ εἰσαγωγὴ σιταριῶν κλπ. συνεχίζεται καὶ ὅτι οἱ καταθέσεις πέσανε στὰ 4.500.000. Γιὰ νὰ μπορέσῃ τότε ἡ Τράπεζα νὰ διατηρήσῃ τὸ μεταλλικὸ της κάλυμμα στὶς ἀναλογίαι ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες

γιά τὶς ὑποχρεώσεις της, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐλαττώσει τὸ ἡχατοφυλάκιο τῶν συναλλαγματικῶν κατὰ 3 ἀκόμα ἑκατ. Τὸ ἰσοζύγιό της θὰ ἔπαιρνε τότε τὴν ἐξῆς ὄψη :

Κεφάλαιο τῆς Τράπεζας	14.500.000
Ἀποθεματικά	3.500.000
Καταθέσεις	4.500.000
	22.500.000 λίρ. στερλ.
Ἐγγυημένα κρατικά χρεώγραφα	10.000.000
Προεξοφλήσεις συναλλαγματικῶν	11.000.000
Ράβδοι ἢ νομίσματα	1.500.000
	22.500.000 λίρ. στερλ.

Μπροστὰ σ' ἓνα τέτοιο ἐνδεχόμενο, ἡ Τράπεζα θὰ μείωνε τὰ ποσὰ τοῦ λογαριασμοῦ προεξοφλήσεων, ἀπὸ 16 σὲ 11 ἑκατ. δηλαδὴ κατὰ 5 ἑκατ. λίρες. Τὶς ἀπαραίτητες ἀνάγκες τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας θὰ τὶς καλύπτανε οἱ ἀποσυρόμενες καταθέσεις. Ταυτόχρονα ὅμως θὰ προέκυπτε ἀνεπάρκεια κεφαλαίου, ὑψηλὲς τιμὲς στὶς πρῶτες ὕλες, περιορισμὸς στὴν ζήτηση καὶ συνεπῶς καὶ στὶς ὑποθέσεις, τέλος περιορισμὸς τῆς ἰδίας τῆς χρηματικῆς κυκλοφορίας, δηλαδὴ τῶν ἀπαραίτητων μέσων τῆς κυκλοφορίας. Τὸ πλεονάζον μέρος ἀπὸ τὰ τελευταῖα αὐτὰ θὰ ἔφευγε στὸ ἐξωτερικό, ὑπὸ μορφή ράβδων, γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν εἰσαγωγῶν. Ἡ ποσότητα τοῦ χρήματος ἐν κυκλοφορίᾳ θὰ ἐθίγετο ἔτσι μόνον κατὰ τὴν τελευταία στιγμή καὶ θὰ ἔπεφτε κάτω τῆς ἀπαιτουμένης ποσότητος τότε μόνον, ὅταν τὸ μεταλλικὸ κάλυμμα ἔπεφτε κάτω ἀπὸ τὶς ἀναλογίες, πού, σχετικὰ μὲ τὶς καταθέσεις, εἶναι ἀπαραίτητες.

Θάπρεπε νὰ σημειώσουμε ἀκόμα, ἀναφορικὰ πρὸς τὰ παραπάνω :

1) Ἀντὶ νὰ μειώσει τὶς προεξοφλητικὰς τῆς ἐργασίες ἡ Τράπεζα θὰ μπορούσε νὰ πωλήσει τὰ ἐγγυημένα κρατικὰ χρεώγραφα της. Ὑπὸ ὠρισμένες συνθῆκες αὐτὸ θὰ τῆς ἦταν ἐπιζήμιο, τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως θὰ ἦταν ἓνα καὶ τὸ αὐτό : Ἀντὶ νὰ ἐλαττώσει τὰ ἴδια της τὰ ἀποθέματα καὶ νὰ περιορίσει τὶς προεξοφλητικὰς τῆς ἐργασίες, ἡ Τράπεζα θὰ ἐλάττωνε τὰ ἀποθέματα τῶν ἀτομικῶν προσώπων, πού ἐπενδύουν τὰ χρήματά τους σὲ κρατικὰ χρεώγραφα.

2) Ἐγὼ ὑπελόγησα τὴν ἐλάττωση τοῦ μεταλλικοῦ ἀποθέματος τῆς Τράπεζας, σὲ ἐξήμισι ἑκατ. λίρες. Στὰ 1839 εἶχεν ἐπέλθει ἐλάττωση κατὰ ποσὸ 9—10 ἑκατ. λίρες.

3) Ἡ ὑποθετικὴ αὕτη διαδικασία μπορεῖ νὰ παρουσιασθεῖ μὲ καθαρὴ μεταλλικὴ χρηματικὴ κυκλοφορία, ὅπως καὶ μὲ χαρτονόμισμα, εἶναι δὲ δυνατό νὰ ὁδηγήσει σὲ κρίσιμα ταμείων, ὅπως ἐγινε δυὸ φορές στὸ Ἀμβούργο, κατὰ τὸν δέκατον ἑγδοὸν αἰῶνα.

Γράψε μου γρήγορα.

Ἐνγκελς πρὸς Μάρξ

Σελίδα 31

25 Φεβρουαρίου, 1851

... Σοῦ χρωστῶ ἀναντίρρητα, ἀπὸ καιρὸ τῶρα, μιὰ ἀπάντηση στὸ γράμμα σου, ἀναφορικὰ μὲ τὸ νομισματικόν. Τὸ ζήτημα τὸ ἀντιμετωπίζεις πολὺ σωστά, αὐτὸ δὲ βοηθεῖ πολὺ στὸ νὰ παρουσιάσει κανεὶς τὴν ἀλλόκοτη θεωρίαν τῆς κυκλοφορίας, μὲ ἀπλά, καθαρὰ καὶ συγκεκριμένα γεγονότα. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ συμπεράσματα πού ἔχεις στὴν ἐπιστολή σου, θεωρῶ ἀναγκαῖο νὰ σημειώσω τὰ ἑξῆς μόνο :

1) Ἄς ὑποθέσουμε ὅτι στὴν ἀρχὴ τῆς περιόδου τῆς ντεπρεσιὸν ὁ λογαριασμός τῆς Τράπεζας τῆς Ἀγγλίας περιέχει, σύμφωνα μὲ τὴ δική σου τὴν ἐκδοχή, δώδεκα (12) ἐκ. λίρες καταθέσεις καὶ 8 ἐκ. λίρες σὲ ράβδους ἢ νομίσματα. Γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ 4 ἐκ. τὸ πλεόνασμα σὲ ράβδους, βάζεις στὴν Τράπεζαν νὰ ἐλαττώνει τὸ προεξοφλητικὸ ἐπιτόκιο. Κατ' ἐμὲ, δὲν πρέπει νὰ τὸ κάνει αὐτό, καθόλου. Καὶ ἀπ' ὅ,τι θυμοῦμαι, ἐλάττωση προεξοφλητικοῦ τόκου στὶς ἀρχὲς τῆς ντεπρεσιὸν, δὲν ἔχει λάβει χώρα ὡς τὰ τώρα. Κατὰ τὴ δική μου τὴ γνώμη ἡ ντεπρεσιὸν ἔχει ἄμεσα τὴν ἐπίδρασή της στὶς καταθέσεις καὶ ἀποκαθιστᾷ πολὺ γρήγορα ἰσορροπία μεταξύ μεταλλικοῦ καλύμματος καὶ καταθέσεων, κάνει δὲ ἐκτὸς αὐτὸ τὴν Τράπεζαν νὰ ὑψώσει τὸν προεξοφλητικὸ τῆς τόκο, ὥστε τὸ μεταλλικὸ τῆς κάλυμμα νὰ μὴν κατέβει κάτω ἀπὸ τὸ ἓνα τρίτο τῶν καταθέσεων. Στὸ μέτρο ἄλλωστε πού μεγαλώνει ἡ ντεπρεσιὸν, ἡ κυκλοφορία τῶν κεφαλαίων, ἡ ἐμπορευματικὴ κυκλοφορία, ἀναχαιτίζεται. Γιὰ τὶς συναλλαγματικὰς ὁμως πού ἔχουν τραβηχθεῖ στὸν καιρὸ τους, ἡ προθεσμία λήγει καὶ πρέπει νὰ πληρωθοῦν. Παρίσταται, γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἀνάγκη νὰ καταφύγει ἡ Τράπεζα στὸ ἀποθεματικὸ τῆς κεφάλαιο—στὶς καταθέσεις—καταλαβαίνει δὲχι μὲ τὴν ιδιότητα μέσων κυκλοφορίας πού ἔχουν, ἀλλὰ σὰν κεφαλαίων, μὲ τὸν τρόπο δὲ αὐτὸν ἡ ἀπλὴ ἄμπως στὸ μεταλλικὸ ἀπόθεμα μαζί μὲ τὴν ντεπρεσιὸν, θεωροῦνται, αὐτὰ καὶ μόνον, ἀρκετὰ γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἡ Τράπεζα ἀπὸ τὸ περίσσευμα τοῦ μεταλλικοῦ τῆς ἀποθέματος. Γιὰ τὸν λόγο αὐτό, ἡ Τράπεζα δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ ἐλαττώσει τὸ ἐπιτόκιο μέσα σὲ μιὰ κατάστασι πραγμάτων πού ὁδηγεῖ ταυτόχρονα σὲ ὑψωση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ τόκου σὲ ὅλες τὶς χῶρες.

2) Κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀναπτυσσόμενης ντεπρεσιὸν, ἡ Τράπεζα θὰ ἔπρεπε, νομίζω, νὰ ὑψώσει τὴν ἀναλογία τοῦ μεταλλικοῦ τῆς καλύμματος ἀναφορικὰ πρὸς τὶς καταθέσεις (γιὰ νὰ μὴ βρεθεῖ σὲ δύσκολη θέση) στὸν ἴδιον βαθμὸ πού ἀναπτύσσεται ἡ ντεπρεσιὸν. Τέσσερα ἑκατομμύρια πλεονάζοντα θὰ ἦταν γιὰ τὴν Τράπεζαν ἡ καλύτερη διέξοδος, θὰ προσπαθοῦσε δὲ νὰ ξοδέψει ὅσο μπορούσε λιγότερα. Κατὰ τὴν ἀναπτυσσόμενη ντεπρεσιὸν, μιὰ σχέση, ἀνάμεσα στὸ ἀπόθεμα καὶ τὶς καταθέσεις, ἴση πρὸς 2/5 : 1 ἢ 1/2 : 1, ἀκόμα δὲ καὶ 3/5 : 1, θὰ ἦταν παραδεκτὴ στὴ δική σου τὴν ὑπόθεσι πάντως δὲχι

ὑπερβολική, μπορούσε δὲ νὰ τὴν ἐπιτύχει κανεὶς τόσο εὐκολώτερα, ὥστε, μὲ τὸν περιορισμὸ τῶν καταθέσεων καὶ τοῦ μεταλλικοῦ ἀποθέματος νὰ ἀρχίσει νὰ περιορίζεται κι' αὐτὴ ἀπόλυτα, καὶ ἂν ἀκόμα μεγάλωνε σχετικὰ. Ἡ πίεση τῶν καταθετῶν ποὺ θὰ εἶχαν τὴν ἀξίωση νὰ τοὺς ἐπιστραφῶν οἱ καταθέσεις στὴ δεδομένη στιγμή, θὰ ἦταν ἐπίσης πιθανή, ὅπως καὶ ἂν ὑπῆρχε χαρτονόμισμα, θὰ ἦταν δὲ δυνατό νὰ προκληθεῖ ἀπὸ τὶς ἴδιες, τὶς συνειθισμένες ἐμπορικὰς σχέσεις, ἄσχετα πρὸς τὸ ὅτι θὰ κλονιζότανε ἡ πίστη τῆς Τράπεζας.

3) «Ἡ χρηματικὴ κυκλοφορία θὰ θιγεῖ τελευταία». λές. Ἡ γενικὴ σου ὑπόθεση, ὅτι αὐτὴ θὰ ἐπηρεασθεῖ συνεπείᾳ κάλλμας ποὺ ἐπέρχεται στὶς ὑποθέσεις, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ὁποίας χρειάζονται φυσικά, λιγώτερα μέσα κυκλοφορίας, ὁδηγεῖ στοῦ συμπέρασμα ὅτι ἡ ποσότης τῶν μέσων κυκλοφορίας σμικρύνεται, μαζὶ μὲ τὴν ἐλάττωση τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος καὶ ὅτι μέρος ἀπὸ τὰ μέσα κυκλοφορίας γίνονται περιττά, ἐν τῷ μέτρῳ ποὺ δυνάμειν ἡ ντεπρεσιὸν. Ἡ ἐλάττωση ἀποβαίνει βέβαια αἰσθητὴ στὸ τέλος, μόνο, κατὰ τὴν πιὸ δυνατὴ φάση τῆς ντεπρεσιὸν, ἀλλὰ ἡ διαδικασία αὐτὴ ἀναπτύσσεται γενικὰ καὶ στοῦ σύνολο της, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀκόμα τῆς ντεπρεσιὸν, ἂν καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν προαποσαφηνίσῃ στὰ ξεχωριστὰ γεγονότα καὶ στὶς λεπτομέρειες. Ἐν τῷ μέτρῳ ὅμως ποὺ τὸ τράβηγμα μέρους μέσων κυκλοφορίας ἀπὸ τὴν κυκλοφορίαν ἀποτελεῖ ἐπακόλουθο ὅλων τῶν ἄλλων παρόμοιων ἐμπορικῶν πλευρῶν τῆς ντεπρεσιὸν—ἄσχετα πρὸς τὴ χρηματικὴ κυκλοφορίαν—ὅλες δὲ αὐτὲς οἱ λοιπὲς ἐμπορευματικὲς καὶ ἐμπορικὲς πλευρὲς συμπαρσύρονται ἀπὸ τὴν ντεπρεσιὸν αὐτὴ πρὶν ἀπὸ τὰ χρήματα καὶ ἐν τῷ μέτρῳ ποὺ ἡ μείωσις τῆς ποσότητος τῶν μέσων κυκλοφορίας γίνεται—ἐν πάσῃ περιπτώσει—πρακτικὰ αἰσθητὴ στὸ τέλος μόνο, ἡ χρηματικὴ κυκλοφορία θίγεται φυσικὰ καὶ αὐτὴ τελευταία ἀπὸ τὴν κρίσιν.

Οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἀφοροῦν, ὅπως βλέπεις, τὴν μέθοδόν σου συναγωγῆς. Στὴν οὐσίαν, ὅλα εἶναι σωστά.

* *

Μὰρξ πρὸς Ἐνγκελς

Σελίδα 66

2 Ἀπριλίου, 1858

...Νὰ μιὰ σύντομη περίληψιν τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἐργασίας. Τὸ ὅλον θὰ χωρίζεται σὲ ἑξ βιβλία: 1) Κεφάλαιο, 2) Ἀγροτικὴ Ἰδιοκτησία, 3) Μισθωτὴ ἐργασία, 4) Κράτος, 5) Διεθνὲς ἐμπόριο, 6) Παγκόσμια ἀγορά.

1) Ἀξία.....

2) Τὰ χρήματα.

Κάτι γιὰ τὰ εὐγενῆ μέταλλα, σὰν φορεῖς χρηματικῶν σχέσεων.

α) Τὰ χρήματα σὰν μέτρο: Μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὸ ἰδεῶδες μέτρο παρὰ τῷ Στούαρτ, Ἄττγουτ Οὕρχαρ: Σὲ κάπως πιὸ κατανοητὴ μορφή γιὰ τοὺς ἱεροκλήρυκες τοῦ ἐργατικοῦ χρήματος (Γκρέϋ, Μπραϊν, κλπ. κλπ. Μερικὰ κτυπήματα μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ στοὺς προυντονιστάς). Ἡ ἀξία τοῦ

ἐμπορεύματος, μετατρεπόμενη σὲ χρῆμα, εἶναι ἡ τιμὴ του, ἡ ὁποία, γιὰ τὴν ὥρα ξεχωρίζει ὑπὸ τὴν καθαρὰ τυπικὴ μόνον αὐτὴ διάκριση, ἀπὸ τὴν ἀξία. Σύμφωνα μὲ τὸ γενικὸ νόμο τῆς ἀξίας, ὠρισμένη ποσότητα χρῆμα ἐκφράζει ἐδῶ ὠρισμένη μόνον ποσότητα ὑλοποιημένης ἐργασίας. Ἐνὸς τὰ χρήματα εἶναι μέτρα, ἡ μετατρεψιμότητα τῆς ἰδιαίτερῆς τους ἀξίας εἶναι ἀδιάφορη.

β) Τὸ χρῆμα σὰν μέσο ἀνταλλαγῆς ἢ ἀπλῆς κυκλοφορίας: Πρέπει νὰ ἐξετασθεῖ ἐδῶ ἡ πιὸ ἀπλὴ μόνον μορφή αὐτῆς τῆς κυκλοφορίας. Ὅλες οἱ περιστάσεις πού τὴν προσδιορίζουν ἀπόλυτα βρίσκονται ὅλες ἐξω ἀπὸ αὐτὴν, γι' αὐτὸ δὲ τὸ λόγο καὶ ὑπόκεινται σὲ ἐξέταση μετὰ, κατὰ τὴ συνέχεια (αὐτὲς προϋποθέτουν πιὸ ἐξελιγμένες σχέσεις). Ἄν ὀνομάζαμε τὸ ἐμπόρευμα Ε καὶ τὰ χρήματα Χ, τότε ἡ ἀπλὴ κυκλοφορία θὰ ἀπεκάλυπτε, στ' ἀλήθεια, δυὸ περιστροφές, τὴν περιστροφή δηλαδὴ Ε—Χ—Χ—Ε καὶ τὴν περιστροφή Χ—Ε—Ε—Χ (ἡ δεύτερη αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν μετακίνηση πρὸς τὸ γ), τὰ ἀρχικὰ καὶ τελικὰ σημεία τῶν ὁποίων δὲν συμπίπτουν ὥστόσο, καθόλου. Ἡ συμπίπτουσε τυχαία.

Ἡ πλειονότητα τῶν δῆθεν νόμων, πού οἱ οἰκονομολόγοι ἔχουν ἀποκαταστήσει, ἐξετάζουνε τὴ χρηματικὴ κυκλοφορία ὄχι μέσα στὰ ὅρια τῆς ἰδιαίτερης σφαίρας τῆς, ἀλλὰ σὰν νὰ ὑποτάσσεται σὲ ἀνώτερες κινήσεις καὶ σὰν νὰ προσδιορίζεται ἀπ' αὐτές. Αὐτὰ ὅλα πρέπει νὰ τ' ἀφήσει κανεὶς κατὰ μέρος. (Τοῦτο ἀφορᾷ ἐν μέρει μὲν τὴ μελέτῃ γιὰ τὴν πίστη, ἐν μέρει δὲ ὑπόκειται σὲ ἐξέταση στὰ σημεία ἐκεῖνα ὅπου τὰ χρήματα ἀνέρχονται ξανὰ στὴν ἐπιφάνεια, ἀλλὰ στὸν πιὸ ἐξελιγμένο προσδιορισμό τους). Τὰ χρήματα θεωροῦνται ἐδῶ σὰν μέσα κυκλοφορίας (νόμισμα), ταυτόχρονα ὅμως καὶ σὰν πραγματοποίηση (ὄχι μόνον ἐφήμερη) τῶν τιμῶν. Ἀπὸ τὴν ἀπλὴ διασαφήνιση ὅτι τὸ ἐμπόρευμα μιὰ καὶ ἀποκατασταθεῖ ἡ τιμὴ του, εἶναι σὰν νὰ ἔχει ἤδη μετατραπεῖ ἰδεατὰ σὲ χρῆμα, πρὶν ἢ ἀνταλλαγεῖ στὴν πραγματικότητα, βγαίνει αὐτόματα ἓνας βασικὸς οἰκονομικὸς νόμος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ μάζα τῶν κυκλοφορούντων χρηματικῶν μέσων καθορίζεται ἀπὸ τὶς τιμές καὶ ὄχι ἀντίθετα. (Στὸ σημεῖο αὐτὸ μερικὲς ἱστορικὲς παρατηρήσεις, ἀπὸ ἀφορμὴ τὴν πολεμικὴ πού ἔγινε). Ἀπ' ἐδῶ ἔπεται κατόπι, ὅτι ἡ ταχύτητα τῆς κυκλοφορίας μπορεῖ νὰ μεταβάλλει τὴ μάζα (τοῦ χρήματος) ἀλλὰ ὅτι μιὰ ὠρισμένη μάζα εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὶς ταυτόχρονες πράξεις ἀνταλλαγῆς, ἐφόσον οἱ ἴδιες αὐτὲς πράξεις δὲν ἀναφέρονται ἢ μιὰ στὴν ἄλλη, σὰν ἐπὶ πλέον ἢ ἐπὶ ἑλαττον. Τὴν ἀμοιβαία ἐξίσωσή τους παρίσταται ὥστόσο ἀνάγκη νὰ τὴν θίξει κανεὶς μόνον στὴ σειρά τῶν προκαταρκτικῶν παρατηρήσεων. Ἐδῶ δὲν ἀφήνομαι νὰ προχωρήσω πιὸ πέρα, στὴν ἀνάπτυξη τῆς ὑπόθεσης. Σημειῶνω μονάχα πῶς ἡ κατάτμηση σὲ Ε. Χ καὶ σὲ Χ. Ε εἶναι ἡ πιὸ ἀφαιρετικὴ καὶ ἡ πιὸ ἐπιφανειακὴ μορφή στὴν ὁποία ἐκφράζεται τὸ ἐνδεχόμενο τῶν κρίσεων. Ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ νόμου, σύμφωνα πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ μάζα τοῦ χρήματος ἐν κυκλοφορίᾳ καθορίζεται ἀπὸ τὶς τιμές, συνάγεται ὅτι ἐδῶ δημιουργοῦνται

προϋποθέσεις πού δὲν ὑφίστανται διόλου κάτω ἀπὸ ὅλες τὶς κοινωνικὲς συνθήκες. Θὰ εἶναι, γιὰ τὸν λόγο αὐτό, παράλογο νὰ ἐξισώναμε ἀπλῶς πρὸς τὶς τωρινὲς ἐμπορικὲς συνθήκες τὴν συρροὴ χρυσοῦ ἀπὸ τὴν Ἀσία στὴ Ρώμη καὶ τὴν ἐπίδρασή του πᾶνω στὶς τότε τιμές. Οἱ πιὸ ἀφαιρετικοὶ προσδιορισμοί, ἂν τοὺς ἐξετάσει κανεὶς μὲ περισσότερη ἀκριβεία, ὑποδηλοῦν πάντοτε μακρυνότερες, καθορισμένες, συγκεκριμένες ἱστορικὲς βάσεις. (Αὐτὸ εἶναι κατανοητὸ ἐπειδὴ ἀπὸ τέτοιες ἀκριβῶς βάσεις καὶ μ' αὐτὴ τὴν σαφήνεια ἀπορρέουν ἀφαιρετικά.)

γ) Τὰ χρήματα σὰν χρήματα: Ἐδῶ ἔχουμε τὴν ἐξελεγμένη μορφή X—E—E—X. Τὰ χρήματα σὰν ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὴν κυκλοφορία ὑπάρξεις ἀξίας: ὑλικὲς ὑπάρξεις ἀφαιρετικοῦ πλούτου. Αὐτὸ ἀποκαλύπτεται ἤδη κατὰ τὴν κυκλοφορία τους, ἀφοῦ τὰ χρήματα ἐμφανίζονται ὄχι μόνο σὰν μέσα κυκλοφορίας, ἀλλὰ πραγματοποιοῦν καὶ τὶς τιμές. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα αὐτὴ τοῦ γ, ὅπου τὸ α καὶ τὸ β ἐμφανίζονται μόνο σὰν λειτουργίες, τὰ χρήματα ἀντιπροσωπεύουν, κατὰ τὴν ἐκτέλεση συμφωνιῶν, τὸ γενικὸ ἐμπόρευμα (ἐδῶ λαμβάνουνε χώρα σοβαρὲς παραλλαγές τῆς ἀξίας τους, πού καθορίζονται ἀπὸ τὸ χρόνον ἐργασίας,) ἀντικείμενο ἀποθησαύρισης. (Ἡ λειτουργία τους αὐτὴ παίξει καὶ σήμερα ἀκόμα σπουδαῖο ρόλο στὴν Ἀσία, κατὰ τὴν ἀρχαιότητα δὲ καὶ τὸν μεσαῖωνα, παντοῦ. Τώρα ὑπάρχει μονάχα κατ' ἐξάρτησιν ἀπὸ τὶς τραπεζικὲς ἐπιχειρήσεις. Κατὰ τὶς κρίσεις ἢ σπουδαῖα σήμασις τοῦ χρήματος ἔγκειται καὶ πάλι σ' αὐτὴ τὴ μορφή. Τὰ χρήματα, στὴ μορφή αὐτὴ ἐξεταζόμενα πρὸς τὶς προκαλούμενες γύρω τους παγκόσμιες ἱστορικὲς πλάνες κλπ. Ἡ ἀποφασιστικὴ τους ιδιότητα κλπ). Σὰν πραγματοποιοῦσιν ὅλων τῶν παραπάνω μορφῶν στὶς ὁποῖες θὰ ἐμφανισθεῖ ἡ ἀξία: οἱ ὀριστικὲς μορφές στὶς ὁποῖες ἀποτελειώνονται ἐξωτερικὰ ὅλες οἱ σχέσεις ἀξίας. Ἐνὸσο ὁμως μένουν ἀκίνητα στὶς μορφές αὐτές, τὰ χρήματα παύουνε νὰ ἀποτελοῦνε οἰκονομικὲς σχέσεις—οἱ τελευταῖες αὐτές σβύνουν μέσα στοὺς ὑλικούς φορεῖς τοῦ χρήματος, τὸν χρυσὸ καὶ τὸν ἄργυρο. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ἐν τῷ μέτρῳ πού τὰ χρήματα μπαίνουν στὴν κυκλοφορία καὶ ἀνταλλάσσονται ξανά μὲ τὸ E, πέφτει ἀπὸ οἰκονομικὴ πλευρά, μὲ τὴν σειρὰ της καὶ ἡ τελικὴ διαδικασία—ἡ κατανάλωσις τοῦ ἐμπορεύματος. Ἡ ἀπλὴ χρηματικὴ κυκλοφορία δὲν περιλαμβάνει μέσα της τὴν ἀρχὴ τῆς αὐτοαναπαραγωγῆς καὶ ὑποχρεώνει σὲ ἀναζητήσεις πέρα ἀπὸ τὰ ὅριά της. Στὰ χρήματα—ὅπως ἡ ἐξέλιξις τοῦ ὀρισμοῦ τους τὸ ἀποδεικνύει—διατυπώνεται ἡ ἀπαίτησις νὰ εἶναι ἡ ἀξία, πού ἐπεμβαίνει στὴν κυκλοφορία, πού διαφυλάσσεται σ' αὐτὰ καὶ πού ταυτόχρονα ὑπολογίζεται καὶ ἡ ἴδια της, δηλαδὴ σὰν κεφάλαιο. Ἡ μετὰστασις αὐτὴ εἶναι, ἀνάμεσα στ' ἄλλα καὶ ἱστορικὴ. Προκατακλυσμαία μορφή κεφαλαίου εἶναι τὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο, τὸ ὁποῖο γεννοβολᾷ πάντα χρήματα. Ταυτόχρονα ἀνακύπτει τὸ πραγματικὸ κεφάλαιο, ἀπὸ τὰ χρήματα, εἴτε ἀπὸ τὸ ἐμπορικὸ κεφάλαιο, πού γίνεται κύριο τῆς παραγωγῆς.